

Heli Karpio

KOHTELIAISUUKSIEN VERTAILUA SUOMESSA JA UNKARISSA

Suomen kielen pro gradu
-tutkielma Jyväskylän
yliopistossa keväällä 1998.

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos SUOMEN KIELEN LAITOS
Tekijä HELI MARJAANA KARPIO	
Työn nimi KOHTELIAISUUKSIEN VERTAILUA SUOMESSA JA UNKARISSA	
Oppiaine SUOMEN KIELI	Työn laji PRO GRADU
Aika KEVÄT 1998	Sivumäärä 65
<p>Tiivistelmä - Abstract</p> <p>Tutkielman tavoitteena on selvittää suomen ja unkarin kielten ja kulttuurien järjestelmien eroja ja yhtäläisyyksiä.</p> <p>Työssä on tutkittu aihetta kauno- ja oppikirjallisia esimerkkejä tarkastelemalla. Esimerkkien sävy on otettu huomioon. Tutkielmassa on tarkasteltu esimerkkejä puheen aloituksissa ja lopetuksissa, puhuttelussa, teitittelyssä, sinuttelussa ja tituloinnissa, tervehtimisessä ja hyvästelyssä, anteeksipyyntöissä ja kiitoksissa sekä kieliopillisissa muodoissa. Pro gradu -työ sivuaa pragmatiikkaa, sociolinguistiikkaa sekä etnologiaa. Esimerkkeiksi on otettu fraasejan sekä lauseita, joissa on kieliopillisten muotojen toissijaista käyttöä.</p> <p>Tutkielmasta käy ilmi, että suomen ja unkarin kohteliaisuusstrategiat poikkeavat huomattavasti toisistaan: unkarissa on vakiintunut fraasijärjestelmä ja suomessa käytetään paljon erilaisia kieliopillisiä muotoja kohteliaisuutta ilmaistaessa. Vaikka unkari tuntuukin kohteliaammalta kieleltä runsaine fraaseineen, ei ole mahdollista, eikä mielekäästäkään, sanoa kumpi kieli olisi kohteliaampi.</p>	
Asiasanat KOHTELIAISUUS, UNKARIN KIELI, PUHUTTELU	
Säilytyspaikka	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1.1. Yleistä	1
1.1.2. Tutkimusaineistosta	2
1.2.1. Pragmatiikasta	3
1.2.2. Kulttuurien välinen pragmaattinen epäonnistuminen	4
1.3.1. Kohteliaisuudesta	5
1.3.2. Kasvojen säilyttäminen ja menettäminen	5
1.4. Sosiolingvistiikasta	7
1.5. Etiketti ja tapakulttuuri	8
1.6. Aikaisemmat tutkimukset	10
2. PUHEEN ALOITUKSET JA LOPETUKSET, PUHUTTELU	12
2.1. Puheen aloittaminen	12
2.2. Puheen lopettaminen	19
2.3. Puhuttelu	21
2.3.1. Yleistä	21
2.3.2. Symmetria ja asymmetria puhuttelussa	22
2.3.3. Tuttavalliset puhuttelunimet	23
2.3.4. Sukulaisuussuhteet ja hellittelynimet puhuttelussa	25
2.3.5. Muut puhuttelunimet	27
3. TEITITTELY, SINUTTELU JA TITULOINTI	28
3.1. Teitittelyn taustaa	28
3.2. Nykyinen tilanne	30
3.3. Titulointi	35
4. TERVEHTIMINEN, HYVÄSTELY, ANTEEKSIPYYNNÖT JA KIIITOKSET	40
4.1. Taustaa	40
4.2. Ajankulkuun liittyvät tervehdykset	42
4.3. Uskonnolliset tervehdykset	43
4.4. Hyvästely	44

4.5. Tuttavalliset tervehdykset ja hyvästelyt	45
4.6. Anteeksipyynnöt ja kiitokset	47
4.7. <i>Kezét csókolom / csókolom / kezicsókolom</i>	49
5. KOHTELIAISUUS KIELIOPILLISISSA MUODOISSA	51
5.1. Yleistä	51
5.2. Konditionaali	51
5.3. Imperatiivi	53
5.4. <i>lehet, kell, szabad</i>	55
5.5. <i>tetszik</i>	57
6. PÄÄTÄNTÖ	58
AINESLÄHTEET	61
LÄHTEET	62

1. JOHDANTO

1.1.1. Yleistä

Olen valinnut tutkielmani aiheeksi kohteliaisuuden vertailun suomen ja unkarin kielissä. Aihe kiinnosti minua erityisesti siksi, ettei vastaavaa tutkimusta ole ennen tehty. Lisäksi suomen ja unkarin kielten kohteliaisuusstrategiat ovat lähtökohdiltaan niin erilaiset, että niiden tarkastelu on hedelmällistä.

Tutkielmassani on kuusi pääkappaletta. Johdannossa esittelen lyhyesti tutkielmaani liittyviä kielitieteen alueita, kuten pragmatiikkaa ja sosiolingvistiikkaa, kohteliaisuutta sekä etikettiä ja tapakulttuuria. Toisessa kappaleessa käsittelen puhutteluja sekä puheen aloituksia ja lopetuksia. Kolmannessa kappaleessa tarkastelen teitittelyä, sinuttelua ja titulointia. Neljännessä kappaleessa esittelen suomen ja unkarin tapaa tervehtiä, hyvästellä, anteeksipyyntöjä ja kiitoksia. Viides kappale käsittelee kohteliaisuutta verbeissä ja kieliopillisissa muodoissa, ja päätännössä pyrin tarkastelemaan tutkielmani tuloksia. Kappaleiden sisällöt menevät väkisin hiukan päällekkäin, sillä esimerkiksi puhuttelu voi hyvinkin olla myös puheen aloitus ja puheen aloitus samalla tervehdys.

Kielitieteellisesti - tai pikemminkin kielifilosofisesti - tutkielmani liittyy läheisesti kontrastiiviseen pragmatiikkaan ja sosiolingvistiikkaan, mutta se sivuaa myös etnologiaa. Työssäni kohdekielenä on ensisijaisesti unkari, ja tarkoituksena on esitellä unkarin kielen kohteliaisuusjärjestelmää niin laajasti kuin mahdollista, mutta olen ottanut esimerkkejä myös muista kielistä. Olen tietysti esitellyt suomen kieltä sekä lähdekirjojen että omien kokemusten pohjalta.

1.1.2. Tutkimusaineistosta

Olen valinnut kohteliaisuuksien vertailussa tekstien tutkimisen, koska tässä vaiheessa on vaikeaa saada kattavaa ja luotettavaa aineistoa kielellisestä viestinnästä. Näin toki muut viestintäkeinot, kuten eleet, ilmeet ja äänenpainot jäävät tutkielmastani kokonaan pois. Kirjoitetun tekstin tutkimisessa on kuitenkin oma haastavuutensa, sillä kirjailijan luoma viestintätilanne on usein kiintoisaa ja monivivahteista.

Suurin ongelma tutkielmassani on ollut sopivan materiaalin löytäminen. Yhden tai kahden teoksen perinpohjainen tarkastelu ei ole mielestäni tällaisessa työssä mielekäästä, sillä haluan esitellä mahdollisimman monenlaisia kohteliaisuuden ilmentymiä. Siksi olen tarkastellut useita teoksia ja poiminut sieltä kiintoisia esimerkkejä, ja tutkinut ilmiöitä niiden kautta. Eli tutkielmani on lähinnä kvalitatiivinen, ja luokittelen havaintoni samankaltaisuuden mukaan.

Aineslähteiksi olen ottanut teoksia, joissa on mahdollisimman paljon repliikkejä. Osa kirjoista on unkarinkielistä alkuperää, osa taas on suomesta unkariksi käännettyä. Joistakin teoksista olen käsitellyt sekä alkuperäisen että käännöstekstin, joitakin olen lukenut vain alkuperäisellä kielellä. Käännöstekstien käsittelemisessä on kääntäjällä luonnollisesti suuri osuus, mutta olen pyrkinyt myös kritisoimaan mielestäni "vääränlaista" sävyä. Parhaat esimerkit, jotka kuvaavat unkarin kielen monipuolista fraasijärjestelmää, ovat löytyneet kirjoista, jotka on tehty kielenopiskelua varten.

1.2.1. Pragmatiikasta

Pragmatiikan tutkimus on lisääntynyt huomasti viime vuosina. Yhtenä syynä tähän on varmasti se, että kielen opetuksessa on ymmärretty erilaisten puhefunktioiden tärkeys. Enää ei uskota, että pelkät kielioppisäännöt riittävät oppilaalle normaalissa ihmisten välisessä kanssakäymisessä. Pragmatiikka on otettu huomioon monissa uusissa opetussuunnitelmissa, kuten esimerkiksi "finskassa" (Geber 1993: 73). Pragmatiikan opetus on tärkeää myös siksi, että sujuvastikin vierasta kieltä puhuvat voivat tehdä kiusallisia pragmaattisia virheitä, jotka kuuliija voi tulkita epäkohteliaisuudeksi (Leiwo - Luukka - Nikula 1992: 55).

Pragmatiikan määrittely ei ole aivan yksinkertaista, osin sen vuoksi, että se on vielä suhteellisen nuori kielitieteen ala. Pragmatiikan keskeisiä käsitteitä ovat mm. Gricen periaatteet, diskurssianalyysi, vihjaileva kielenkäyttö, kohteliaisuus ja ironia (Leech 1983: xi).

Pragmatiikan avulla tutkitaan niitä kielellisiä keinoja, joilla päämäärä² saavutetaan (Leech 1983: 5). Hakulisen ja Karlssonin (1988: 55) mukaan pragmatiikka on tutkimuksen haara, joka selvittelee kielen suhdetta käyttäjiinsä eli tulkitsijoihinsa. Charles J. Fillmore (1984: 122) taas määrittelee kieliopin työkalutehtaaksi ja pragmatiikan näitä työkaluja käyttävien työntekijöiden taidoiksi ja toimiksi.

Pragmatiikassa tarkastelun painopiste on puhutussa tai kirjoitetussa tekstissä eli se tutkii kielen käyttöä kontekstissa ja vuorovaikutuksessa. Pragmatiikka kuvaa kielellistä vuorovaikutusta puhujan tavoitteiden ja sanoman vaikutuksen näkökulmasta. (Leiwo - Luukka - Nikula 1992: 17.)

Keskeistä pragmatiikassa ovat myös puheaktiteoriat. Suomen kielelle ominaiset epäsuorat puheaktit tulevat esille lähinnä kappaleessa viisi, jossa käsittelen kohteliaisuutta kieliopillisissa muodoissa.

1.2.2. Kulttuurien välinen pragmaattinen epäonnistuminen

Kulttuurien välisellä pragmaattisella epäonnistumisella (*cross-cultural pragmatic failure*) tarkoitetaan sitä, kun kuuliija ymmärtää puheen, muttei sen merkitystä. Kulttuurien välisillä ristiriidoilla ei takoiteta pelkästään eri kansallisuuksien välisiä ongelmia, vaan niitä saattaa syntyä myös mm. alueellisista, uskonnollisista tai luokkaeroista. (Thomas 1986: 91.) Pragmaattiset virheet ovat siinä mielessä kiusallisia, että henkilö voi puhua täydellisesti vierasta kieltä, mutta vaikuttaa silti erittäin epäkohteliaalta. Usein vierasta kieltä puhuvien odotetaan puhuvan jopa korrektimpaa kieltä kuin natiivien. Jos ulkomaalainen tekee kielioppivirheen, tunnistetaan se heti virheeksi, toisin kuin pragmaattisessa lipsahduksessa. Pragmaattisia epäonnistumisia on erilaisia: voimme syyllistyä etikettivirheisiin, arvioida väärin puheen ja hiljaisuuden osuuden, käytämme äidinkielen suosimaa vihjailevaa puhetapaa, jota toinen ei ymmärrä sekä puhuja voi arvioida väärin ihmisten väliset sosiaaliset suhteet. (Thomas 1986: 96.)

Unkarin kielen opiskelija törmää jatkuvasti epätietoisuuteen siitä, miten toimia arkisissa tilanteissa. On olennaista opetella tietyt fraasit, mutta oppia myös käyttämään niitä oikein. Yhtä tärkeää on tietää miten puhutella ihmisiä kadulla, yliopistossa ja diskossa; kommunikoinnissa epäonnistuminen antaa meistä huonon ensivaikutelman.

1.3.1. Kohteliaisuudesta

Kohteliaisuusstrategiat ovat keskeisiä tutkimuskohteita pragmatiikassa. Niitä on lähes kaikenlaisessa viestinnässä, ja kohteliaisuusstrategioiden analysointi on usein sidoksissa kontekstiin. Kohteliaisuus on universaali ilmiö, mutta sen ilmenemismuodot vaihtelevat suuresti (Leiwo - Luukka - Nikula 1992: 55).

Keskeistä kohteliaisuuden tutkimisessa ovat sellaiset kielenulkoiset tekijät, kuten puhujien välinen etäisyys, valtasuhteet tai puheenaiheen arkaluontoisuus (Hakulinen 1989: 41). Tässä tutkielmassa keskityn lähinnä kahteen ensimmäiseen kielen ulkoiseen tekijään (puhujien välinen etäisyys sekä valtasuhteet).

1.3.2. Kasvojen säilyttäminen ja menettäminen

Kasvojen säilyttäminen ja menettäminen on keskeinen käsite kohteliaisuudessa. Penelope Brownin ja Stephen Levinsonin mukaan (1978) ihmisen kasvot ovat jatkuvasti uhattuina erilaisissa tilanteissa. Kasvoja uhkaavia tilanteita ovat mm. erilaiset pyynnöt, lupaukset, tunteenpurkaukset jne. Kasvot ovat jokaisen ihmisen kuori, jonka hän haluaa antaa julkisuuteen. Brown ja Levinson käyttävät kasvojen suojelussa termejä positiivinen ja negatiivinen kohteliaisuus (*positive politeness* ja *negative politeness*). Termit ovat jokseenkin harhaanjohtavia, sillä molemmissa on kyse myönteisestä kohteliaisuudesta. Paremmat suomennokset ovat ehkä lähi- ja etäkohteliaisuus. Lähikohteliaisuus tarkoittaa ihmisen halua olla hyväksytty ja saada huomiota ja suojella vastaanottajan kasvoja. Sen avulla pyritään yhteenkuuluvuuden tunteeseen.

Etäkohteliaisuus on ihmisen halua säilyttää oma yksityisyytensä ja välimatka puhuteltavaan ja puhuttelijaan. (ks. esim. Hakulinen 1989: 199.)

Lähikohteliaisuutta voidaan osoittaa puhumalla turvallisista ja tutuista aiheista ja toistamalla asioita. Tämä on helpompaa tuttavien kesken, mutta esimerkiksi säästä puhuminen on turvallinen puheenaihe myös ventovieraiden kesken ja silloin kun ei tiedä mistä muusta puhuisi. (Leiwo - Luukka - Nikula 1992: 47.) Etäkohteliaisuudelle ominaista on kunnioittava ja etäännyttävä käyttäytyminen. Puhuja voi mm. käyttää epäsuoraa käskyä, pyydellä anteeksi sekä impersonoida itsensä ja kuulijan. (ks. esim. Leiwo - Luukka - Nikula 1992: 49 - 51.)

On lähes mahdotonta ja turhaa pistää kieliä kohteliaisuusjärjestykseen kulttuuristen seikkojen vuoksi. Esimerkiksi suomen kieltä voitaisiin pitää epäkohteliaana pikkusanojen puutten vuoksi. Tilanteessa, jossa englantilainen sanoisi *I beg your pardon* ja unkarilainen *tessék*, suomalainen saattaa sanoa *täh* tai *mitä*. Hakulisen mielestä (Hakulinen 1989: 199) Suomessa tuntuu olevan tärkeää keskittyä etäkohteliaisuuteen, sillä monet lähikohteliaisuuden keinot tuntuvat suomalaisista tungettelulta.

Mutta eri kieliä on mahdollista vertailla juuri etä- ja lähi-kohteliaisuuden asteikolla. Esimerkiksi suomessa ja unkarissa voisi olla mielekäästä vertailla kuinka eri statustason ihmiset kommunikoivat kasvojaan menettämättä ja millaisia statusryhmiä suomessa ja unkarissa on. Tutkielmani päätännössä pyrin osoittamaan minkätyyppistä kohteliaisuus tarkastelun kohteina olevissa kielissä on. Selvitän myös

millaista suomen ja unkarin lähi- ja etäkohteliaisuusudet ovat.

1.4. Sosiolingvistiikasta

Sosiolingvistiset tutkimukset tarkastelevat erilaisia keskustelutyylejä ja tapoja, ne pohtivat yleisen ja erityisen suhdetta ja keskittyvät etupäässä lingvistisiin muotoihin ja sosiaalisiin toimintoihin. Sosiolingvistiikka on kiinnostunut kielen ja yhteiskunnan välisestä suhteesta. Analysointia voi tehdä myös vertailevasta näkökulmasta. (Nuolijärvi 1990: 116.)

Sosiolingvistiikka-termi tuli käyttöön 1950-luvulla. Sosiolingvistiikka tutkii yksinkertaisesti sanottuna kieltä yhteisössä, ja sen lähitieteitä ovat sosiologia, antropologia, sosiaalipsykologia sekä kasvatustiede. (Romaine 1994: vii.)

Kommunikatiivinen kompetenssi on puhujan kieliopillinen ja sosiaalinen tieto ja taito kielestä, eli kommunikatiivisesti kompetentti ihminen osaa käyttäytyä kieliyhteisön laatimien sääntöjen mukaan. Tiedämme, että *julistan teidät mieheksi ja vaimoksi* on deklaratiiivinen puheakti, johon ei voi vastata, ja että puhujalla täytyy olla tietty sosiaalinen asema kyseisen puheaktin suorittamiseen. Samoin myös jo lasta opetetaan sanomaan *kiitos* ja *hei hei* oikeassa yhteydessä. (Romaine 1994: 24.)

Monissa kieliyhteisöissä voi yksinkertaisenkin lauseen sanominen kertoa paljon puhujan ja puhuteltavan sosiaalisesta asemasta. Lauseesta käy usein ilmi puhuteltavan sukupuoli ja millainen suhde puhuttelijalla on puhuteltavaan. Yksi monimutkaisimmista sosiaalisista kuviosta lienee japanin

kielessä, jossa erilaisia hierarkioita on lukuisia. (ks. esim. Brown - Levinson 1978.) Unkarin kieli on loistava esimerkki siitä, miten puhuja voi verhoutua fraasien taakse, kun taas suomalainen käyttää erilaisia lauserakenteita kasvoja uhkaavissa tilanteissa (*mitä saisi olla?*). Suomalaisille on siis tyypillistä kohteliaiden fraasien vähäinen käyttö.

Kohteliaisuuksien vastaanottamisessa on myös neljä eri kategoriaa (James 1980: 138): yksinkertainen myöntyminen (*kaunis pusero - kiitos*), vähättelevä myöntyminen (*olet laihtunut todella paljon - vain pari kiloa*), meriitin antaminen jollekin kolmannelle osapuolelle (*ihanaa kakkua - minulla on uusi yleiskone*) sekä kohteliaisuuden palauttaminen (*kivat juhlat - kiitos kun tulit*). Yksi tapa vastata kysymykseen on toistaa lauseen loppuosa: *anteeksi, mutta onko teillä perunajauhoja - perunajauhoja. Hetkinen* (James 1980: 139). Kohteliaisuuksien vastaanottamisessa on toki myös paljon kulttuurisia eroja. Suomalaisilla ei liene selviä sääntöjä siitä, miten kohteliaisuus otetaan vastaan, kuten esimerkiksi pohjoisamerikkalaisilla tuntuu olevan.

Thomas (1983) jakaa kohteliaisuudessa tapahtuvat kulttuuriset väärinkäsitykset pragmalingvistisiin ja sosiopragmaattisiin virheisiin. Suomen ja unkarin puhujille nämä molemmat voivat tuottaa ongelmia, mutta sosiopragmaattiset virheet, joihin sisältyy myös mm. teitittely ja sinuttelu, ovat huomattavasti yleisempiä.

1.5. Etiketti ja tapakulttuuri

Etiketti- ja tapakulttuurioppaat ovat kansainvälistymisen myötä saavuttaneet suuren suosion. Myös perinteisiä

käytösoppaita on alkanut ilmesyä uudistettuina painoksina. Vaikka käsitykset siitä mikä milloinkin on ollut hyvä tapa, on kaikissa korkeakulttuureissa lähes kaikkina aikoina arvostettu hyviä tapoja. Ensimmäinen etikettikirjakin ilmestyi jo n. vuonna 1530 Erasmus Rotterdamilaisen kirjoittamana. (Luoto 1996: 4.)

Huomattavaa on, että kohteliaisuussäännöt ovat alunperin varotoimenpiteitä väkivaltaa vastaan. Esimerkiksi kättely osoitti, ettei kättelijällä ollut asetta, ja hatunnosto ilmaisi tervehtijän olevan valmis asettautumaan hengenvaaraan. (Turunen - Partanen 1995: 36.)

Etikettejä on monenlaisia, kuten esimerkiksi hovi- ja presidenttietiketti, kirkollinen ja puolustusvoimien etiketit. Protokolla taas tarkoittaa tiettyjä käyttäymissääntöjä virallisissa yhteyksissä. Henkilökohtaisessa kanssakäymisessä tärkeintä on ensivaikutelma, johon liittyvät mm. se miten pukeudumme, ilmehdimme, tervehdimme, esittäydymme ja avaamme keskustelun. (Luoto 1996: 6 - 9.)

Suomessa ja Unkarissa alkuseremoniat eivät juuri poikkea toisistaan. Esittelyssä kerrotaan oma nimi (joskin unkarilaiset sanovat sukunimensä ensin *Báthory István vagyok*) sekä kätellään. Unkarissa poskisuudelma on yleinen tapa. Tällöin eivät huulet edes kosketa poskia. Tapa on yleinen varsinkin nuorilla, ja silloin kuin joku kolmas henkilö on esitellyt tervehtijät. Unkarissa fyysinen läheisyys ystävien välillä on muutenkin yleisempää kuin Suomessa. Ei ole harvinaista, että kaksi ystävätärtä suutelevat toisiaan suulle erotessaan tai kävelevät käsi kädessä aikuisemmallakin iällä.

Suomessa poskisuudelma on harvinainen. Yleensä meillä suudellaan vain toiselle poskelle, mutta mannermaisen muodin ja eurooppalaistumisen mukaan joskus myös molemmille poskille (Korhonen 1996: 124). Suomalaisille poskisuudelma tuottaa usein hämmennystä. Eurooppalaisten tapojen yleistyessä jotkut käyttävät sitä tervehtiessä, hyvästeltäessä tai kiitoksen yhteydessä. Mitään yleistä sääntöä ei Suomessa kuitenkaan ole olemassa tilanteista tai poskisuudelmien määrästä.

Kättely on aikoinaan ollut tarkkaa puuhaa, sillä kaikenlaiset säännöt määräisivät kuka sai kätellä ketäkin. Kättely on kokenut myös monia kukoistus- ja laskukausia, joista viimeisimpänä lienee epähygieenisyyden pelko. (ks. esim. Korhonen 1996: 166 - 169.)

1.6. Aikaisemmat tutkimukset

Suomen ja unkarin kohteliaisuusstrategioita ei ole ennen tiettävästi tutkittu. Sen sijaan suomen kielen kohteliaisuusstrategioista on tehty mm. pro gradu -tutkielma Turun yliopistossa 1990 (Arja Lampinen: Suomen kielen kohteliaisuusstrategiat). Lampinen käsittelee suomen kielen kohteliaisuusstrategioita, kielen muotoja ja rakenteita Ilmari Turjan ja Mika Waltarin näytelmistä poimittujen esimerkkien avulla. Tutkielmassa tarkastellaan mm. toissijaisia käskyjä ja kieltoja, ehdollisia kehotuksia, pragmaattisesti käytettyjä adverbeja sekä yksikön kolmannen persoonan geneeristä käyttöä. Lampinen tulee siihen tulokseen, että suomen kielen synteettisyyden vuoksi kohteliaisuus ilmaistaan liittein, päättein ja tunnuksin.

Kontrastiivisiakin tutkimuksia on tehty, kuten mm. suomen ja

saksan vertailua (Muikku - Werner, Pirkko 1993: Pragmatiikka ja suomi vieraana kielenä. Kohdekielenä suomi: näkökulmia opetukseen. Korkeakoulujen kielikeskuksen selosteita 1. Jyväskylä.) Muikku-Werner tutkii aihetta suomalaisten ja saksalaisten TV- ja radiokeskusteluista otettujen esimerkkien kautta. Hän on jakanut artikkelinsa suoriin ja epäsuoriin lauseisiin, lieventämiseen sekä maksimointiin ja minimointiin. Muikku-Werner on tullut siihen tulokseen, että suomalaiset tuntuvat suosivan elliptistä ilmausta ja tukeutuvan useammin tilannesidonnaiseen skriptiin. Saksalaiset taas kannattavat monisanaisuutta eli he mm. perustelevat kysymisen vuolaasti.

Kontrastiiviisia tutkimuksia pragmatiikan ja sosiolongvistiikan alalta on maailmassa tehty satoja. Yleisin yhdistelmä lienee englannin ja japanin vertailu, sillä japani on hyvin hedelmällinen kieli kohteliaisuuden tutkimuksessa monimutkaisine sosiaalisine hierarkioineen. Joel Walters (Joel Walters 1979: Strategies for requesting in Spanish and English: Structural similarities and pragmatic differences. Illinois.) on taas tutkinut englannin- ja espanjankielisten lasten pyyntöstrategioita. Hän tarkastelee 32 lapsen kohteliaisuuskäyttäytymistä siten, että lapsille annettiin nukkeja, joiden kautta lapset asioivat supermarketissa jne. Tutkimuksessa kävi ilmi mm. se, että tyttöjen kieli oli kohteliaampaa kuin poikien, ja että kaksikielisillä lapsilla äidinkielellä esitetyt kysymykset olivat kohteliaampia kuin toisella kielellä (englannilla) esitetyt. Walters myös arvioi, että vaikka lapsi näennäisesti puhuukin täydellistä englantia, voi hänen kohteliaisuusstrategioissaan olla puutteita, mikä voi johtaa ongelmiin mm. luokkatilanteessa.

Etnologian kannalta aihetta on tarkasteltu hiljattain Teppo

Korhosen teoksessa *Tervehdys ja hyvästely* (1996). Myös käytösoppaita on tutkittu melko paljon. Aiheeseen liittyvät myös erilaiset etiketti- ja matkaoppaat.

2. PUHEEN ALOITUKSET JA LOPETUKSET, PUHUTTELU

2.1. Puheen aloittaminen

Puheen alkuun liittyy usein kiteytyneitä ilmauksia. Alku yleensä informoi millainen vuoro on kyseessä ja miten puhuja tulkitsee edellisen vuoron. (Hakulinen 1989: 144.) Kirjoitettu kieli eroaa huomattavasti puhutusta kielestä nimenomaan puheiden aloittamisessa ja lopettamisessa. Puhe alkaa usein esimerkiksi *no*-partikkelilla, mutta kirjoitetussa kielellä se tarkoittaa usein puhetta tai ajattelua kuvaavissa referoinneissa. (Hakulinen 1989: 147.) Kiintoisa ilmiö on myös keskeyttäminen, joka usein liitetään vallankäyttöön (Hakulinen 1989: 177). Keskustelut alkavat ja loppuvat yleensä rituaalisilla lauseilla, jotka voivat olla tervehdyksiä, hyvästelyjä tai stereotyyppisiä huomautuksia säästä (James 1980: 132). Säästä puhumista on tyypillisesti pidetty ominaisena Brittein saarilla, mutta myös Suomessa se on vuodenaikojenvaihtelujen takia yleinen puheenaihe niin ihmisillä kuin lehdistössäkin. Millaisia puheen aloittamiset ja lopettamiset ovat riippuu mm. sosiaalisesta hierarkiasta, paikasta, vuorokauden ajasta, henkilöiden välisestä suhteesta ja mielentilasta. On selvää, että työhaastatteluun menevän nuoren alkurepliikki (esim. *hyvää päivää, hauska tutustua / päivää, Matti Meikeläinen*) on erilainen kuin kahden samanikäisen ystävän tervehdykset (esim. *terve, no mitäpä kuuluu / mites menee*).

Aikaan sidottuja fraaseja voivat olla mm. *kaunis ilma tänään* (preesens), *taitaa tulla kylmä yö* (futuuri), *kauhea myrsky eilen* (mennyt aika). Paikkaan sidottuja ilmauksia voivat olla esimerkiksi *tämä on kiva hotelli, aika tylsä näytelmä, eikö?* jne. Edellä mainitut esimerkkilauseet voidaan sanoa aivan tuntemattomillekin ihmisille, mutta yhtä lailla vakiintuneita voivat olla tuttujen ihmisten alku- ja loppurepliikit. (James 1980: 132 - 134.) Tuttujen kesken avauslause sisältää usein tervehdyksen ja kysymyksen voinnista (*terve, mitä kuuluu*). Unkarilainen vastine lauseelle on *szervusz, mi ujság* 'terve, mitä uutisia'. Vastauksen ei tarvitse olla totuudenmukainen, vaan voinnista huolimatta yleensä sanotaan *kiitos hyvää, entä itsellesi, no siinähan tuo menee* jne.

- *Szervusz, öcskös! Micsoda pompás véletlen! Azt hiszem, ti már ismeritek egymást, ugye?* (FP: 180.)

Lause tarkoittaa sananmukaisesti 'Terve, veikko! Mikä ihana yllätys! Luulen, että te jo tunnettekin toisenne, eikö?'. Tuttavallisuutta kuvastaa tervehdys *szervusz*, puhuttelunimi sekä arkinen *micsoda*-kysymyssana. Esimerkki on salapoliisiromaani, jonka tapahtumat sijoittuvat 1970-luvun Budapestiin. Puhuttelija ja puhuteltavat ovat samanikäisiä, aikuisia ihmisiä.

- *Mi van véled, Ádamka? Meselj magadról. Olyan régen nem láttalak.*

- *Hat, nincs semmi különös - mondja Ádam.* (FP: 72.)

Keskustelijat ovat samanikäisiä, vanhoja tuttuja. Nainen kysyy Ádamilta (huom. hellittelymuoto *Ádamka*) 'Mitä sinulle Ádam kuuluu? Kerro itsestäsi. En ole nähnyt sinua pitkään aikaan. - No, ei mitään kummallista'. Unkarilaiset yleensäkin

käyttävät puhuttelussa enemmän etunimiä ja hellittelymuotoja kuin suomalaiset. Kiintoisaa on myös pelkän etunimen sanominen tervehdykseksi, mitä kuulee mm. amerikkalaisissa TV-sarjoissa.

Toisilleen tuntemattomat ihmiset ensimmäistä kertaa tavatessaan yleensä esittelevät itsensä. Esittelyn voi tehdä myös joku kolmas osapuoli. Esittelyssä yleensä kätellään ja sanotaan tervehdys sekä oma nimi (päivää, *Heli Karpio*, unkariksi esim. *jó napot kívánok, Karpio Heli vagyok*).

- *Halló.*
- *Halló, Médiasz Ádam vagyok. Pandóra Évával szeretnék beszélni, kérem.*
- *Ádam, hat te vagy az? (FP: 117.)*

Esimerkki on puhelinkeskustelusta. Soittaja esittelee itsensä siten, että sanoo unkarilaiseen tapaan sukunimensä ensin. Soittaja pyytää henkilöä puhelimeen kohteliaalla fraasilla 'haluaisin puhua Eva Pandóran kanssa, pyydän'. Puhelimen toisessa päässä onkin Ádamin tuttu, mitä hän ei aluksi tiennyt. Ádam siis luuli puhuvansa tuntemattoman kanssa. Puhelimen toisessa päässä nainen tunnistaa Ádamin ja kysyy 'Ádam, sinäkö se olet?'

- I: *Ica vagyok! Szervusz.*
- E: *Heino Erkki vagyok. Örülök, hogy végre megismerkedtünk. Pista sokat mesélt rólad.*
- I: *Minä olen Ica. Hei!*
- E: *Minä olen Erkki Heino. Hauska viimeinkin tutustua sinuun. Pista on kertonut sinusta paljon. (SL: 10.)*

Keskustelijat ovat molemmat noin 20-vuotiaita, joilla on yhteinen tuttava: Ican veli on Erkin vanha ystävä. Teksti on oppikirjasta, mutta kuulostaa aivan luontevalta. He esittelevät itsensä epämuodollisesti ja käyttävät kohteliaita

fraaseja (*hauska tutustua, olen kuullut sinusta*).

P: *Legyen szives, mutasson nekünk néhány jó fürdőnadrágot.*

Elandó: *Milyen méret legyen?*

P: *Olkaa hyvä ja näyttäkää* meille muutamia hyviä uimahousuja.

Myyjä: *Mitä kokoa? (SL: 20.)*

Ostaja pyytää myyjää näyttämään uimahousuja kohteliaalla *olkaa hyvä ja näyttäkää* -muodolla. Suomen kielessä luontevampi olisi esimerkiksi *voisitteko näyttää meille - - tai olisiko teillä - -*. Myyjän vastauksessa on olla-verbin imperatiivimuoto, jota ei ole suomennettu. Teksti on oppikirjasta, ja se tuntuu luonnottomalta; kukaan suomalainen ei puhuttele myyjää - ja tuskin on koskaan puhutellutkaan - sanoilla '*olkaa hyvä ja näyttäkää*'. Unkariksi lause ei kuulosta lainkaan vieraalta, sillä Unkarissa on yleistä esimerkiksi kaupassa asioidessa käyttää kohteliaita fraaseja, jotka suomeksi käännettyinä tuntuvat oudoilta. Tekstin tekijä on kuitenkin ilmeisesti halunnut kääntää lauseen sananmukaisesti, jotta myös sanasto tulisi opiskelijalle tutuksi.

Zsúzsanna: *Örülök, hogy látom, mister Edman. (FE: 108.)*

Naisen alkureplikki tarkoittaa 'iloitsen, että näen [teidät] herra Edman'. *mister* ei ole unkarinkielinen sana, vaan se on lainattu englannista. Esimerkki on näytelmästä. Zsúzsanna on noin 30-vuotias nainen, joka tapaa suunnilleen samanikäisen miehen.

P: (az utcán) *Jónapot kivánok. Bocsánatot kérek. Legyen szives megmondani, hól van a legközelebbi postahivátál?*

P: (kadulla) *Hyvää päivää. Pyydän anteeksi, mutta voisitteko sanoa, missä on lähin postikonttori?*

Ismeretlen: *Tessék ezen az utcán egyenesen menni, a harmadik kereszttutacánál forduljának jobbra.*
 Tuntematon henkilö: *Kulkekaa tätä katua suoraan eteenpäin ja poiketkaa kolmannella poikkikadulla oikealle.* (SL: 17-18.)

Kysymyslause on tyypillinen kadulla kohdatulle tuntemattomalle. Kohteliaisuusfraasit tuntuvat suomalaisesta liioitellulta (*hyvää päivää, pyydän anteeksi, olkaa hyvä ja sanokaa - -*); realistisempaa Jyväskylän kadulla on sanoa ja kuulla lause *anteeksi, mutta missä on lähin posti*, joka myös kuulostaa aivan kohteliaalta. Nuori kysyjä saattaa sanoa - tuntematta itseään mitenkään erityisen epäkohteliaaksi - *pystytkö sanomaan missä täällä on posti tai hei, missä täällä on posti*. Vaikka fraasit ovat suomenkielisinä mahdottomia, ovat ne aivan luontevaa puhetta unkariksi.

Eladó: *Jónapot kivánok. Mivél szólgálhatok?*
 I: *Kérek egy félkiló cseresznyét.*
 E: *Tessék. Mit szabad még adnom?*
 Myyjä: *Hyvää päivää. Miten voin palvella?*
 I: *Saisinko puoli kiloa kirsikoita.*
 Myyjä: *Olkaa hyvä. Mitä muuta saisi olla (oik. saan vielä antaa)?* (SL: 22.)

Teksti on oppikirjasta. Kirjan tekijä on mielestäni suomentanut fraasit kohtuullisen hyvin. Puhe tuntuu suomeksikin luontevalta, ehkei aivan nykyaikana, mutta varmasti vielä joitakin vuosia sitten. Oppikirjatekstin tekijällä ei ole selvää linjaa milloin hän kääntää lauseet sanasta sanaan ja milloin pragmaattisesti. Tässä tapauksessa varsinkin konditionaalien käyttö on varsin luontevaa ('mitä muuta saisi olla', 'saisinko puoli kiloa kirsikoita').

Eladó: *Tessék. Parancsolnak még valamit?*
 Myyjä: *Olkaa hyvä. Saisiko olla vielä jotain?*
 I: *Köszönöm, mást nem kérünk. Mennyi lesz az egész?*
 I: *Kiitos, emme halua mitään muuta. Paljonko nämä maksavat*

(oik. yks.) yhteensä? (SL: 22.)

Esimerkki on samasta keskustelusta kuin edellinen. Myyjä käyttää tyypillistä *parancsol*-verbiä, joka tarkoittaa sananmukaisesti 'käskeä, komentaa'. Suomennos on luonteva 'saisiko olla vielä jotain'.

E: *Legyen szives megmondani, hogy mennyi bélyeg kell a levélre Helsinkibe? - - Kérek tíz boritekot levélpapírrál as tizenöt forint értékű belyeget.*

T: *Adhatok tíz darab egy forintos, tíz darab - -*

E: *Igen. Ha lehet, tessék szép bélyegeket adni.*

E: *Voisitteko sanoa, minkähintainen postimerkki tarvitaan Helsinkiin menevään kirjeeseen? - - Saisinko kymmenen kirjekuorta ja (kirje)paperia sekä postimerkkejä viidellätoista forintilla.*

V: *Saanko antaa kymmenen yhden forintin, kymmenen - -*

E: *Kyllä. Mikäli mahdollista, antakaa kauniita merkkejä, olkaa hyvä. (SL: 18.)*

Keskustelu käydään postitoimistossa. Sananmukaisesti asiakas kysyy 'olkaa hyvä ja sanokaa minkähintainen - -, pyydän kymmenen kirjekuorta - -, antaisin kymmenen kappaletta yhden forintin - -, mikäli mahdollista, olkaa hyvä ja antakaa kauniita merkkejä.' Jos keskustelun siirtäisi tähän päivään ja suomalaiseen postitoimistoon, ei dialogi enää olekaan yhtään luontevaa; kukaan suomalainen ei sanoisi *mikäli mahdollista, antakaa kauniita merkkejä, olkaa hyvä*.

Luontevammalta tuntuisi esimerkiksi *jos teillä on kauniita merkkejä, niin niitä tai mahdollisimman kauniita merkkejä, kiitos*. Suomalainen ei myöskään sano 'voisitteko sanoa, minkähintainen postimerkki tarvitaan Helsinkiin menevään kirjeeseen'. Ennemmin kysytään esimerkiksi *paljonko on postimerkki Espanjaan tai kuinka paljon maksaa postimerkki Italiaan*.

Női fodrász: *Jónapot kívánok. Tessék parancsolni.*
 Kampaaja: *Hyvää päivää. Mitä saisi olla.* (SL: 19.)

Kampaaja kysyy asiakkaalta tervehdyksen jälkeen sananmukaisesti 'olkaa hyvä ja käskekää'. Kirjoittaja on suomentanut kysymyksen mielestäni oikein 'mitä saisi olla'. Kampaamo-tilanteessa on mahdollista käyttää tietysti muunkinlaisia fraaseja, kuten *mitäs tänään tehdään* (passiivin käyttö).

- *Békességed vagyon-e, idegen?*
 Összerezzentem a váratlan szólításra, de azért udvariasan válaszoltam:
 - *És neked békességed vagyon-e, asszony?*
 A nő letérdelt elébem az utcaköze, és alázatosan szólt:
 - *Szolgáológ vagyok, és megteszem mindazt, amit kívánsz. Sejtve a mesterségét, igyekeztem alhátítani: - Menj utadra békében, nem kívánok tőled semmit!* (WU: 103.)
 "Mitä rauhaasi kuuluu, muukalainen."
 Säpsähdin odottamatonta puhuttelua, mutta vastasin kohteliaasti: "Mitä omaan rauhaasi kuuluu, nainen."
 Nainen polvistui eteeni kadulle ja sanoi nöyrästi: "Olen palvelijattaresi. Käske vain niin teen mitä tahdot."
 Arvasin hänen ammattinsa ja torjuin: "Mene rauhassa. En tahdo sinusta mitään." (WS: 105.)

Esimerkkilause poikkeaa selvästi edellisistä esimerkeistä, koska kyseessä on täysin kaunokirjallinen teksti, jonka tapahtumat on sijoitettu ajanlaskun alkuun. Huomattavaa on, että olen kuullut käytettävän nykyäänkin vastaavanlaista tervehdystä (esim. *mitäs teidän rauhaanne kuuluu* tuttavapariskunnan tullessa kylään).

Nő: *Szabad a taxi?*
 Taxisofőr: *Igen. Paranscoljon.* (FE: 121.)

Esimerkit ovat kaunokirjallisia. Nainen pyytää taksin lauseella 'onko taksi vapaa', johon ajaja vastaa 'kyllä. Käskekää.' Esimerkki osoittaa, että mm. taksia pyydetessä minimaalinen kommunikointi on usein riittävä. Suomessa

vastaava keskustelu voisi olla *onko tää vapaa taksi, kyllä*.

"Kedves Máriám és Janikám! Tudatom veletek, hogy a hozzánk irt leveleteket megkaptuk, melynek nagyon megörültünk.
(FU: 148.)

"Hyvät Mária ja János! Annan teille tiedoksi, että olemme saaneet meille kirjoittamanne kirjeen, josta olemme olleet hyvin iloisia. (FS: 134.)

Kirje alkaa tuttavallisella *kedves*-puhuttelusanalla (*kedves* tarkoittaa suomeksi 'hyvä, paras, rakas'). Alkuun sisältyy myös kiitokset edellisestä kirjeestä. *kedves*-puhuttelua käytetään unkarissa yleensä samoin kuin suomalaista vastinettaan: kohteliaana ja tuttavallisena kirjeenaloituksena.

- Üdv a proletárnak - monda gúnyosan. És meghajolt. (FU: 235.)

-Tervehdys proletaarille, hän sanoi ivallisesti ja kumarsi. (FS: 211.)

Edellinen tervehdys on muodoltaan kohtelias, mutta sisällöltään ironinen. Esimerkki on kaunokirjallinen, ja puhuja on aikuinen mies.

Olen kerännyt tähän lukuun erilaisia puheenaloituksia. Kaunokirjallisissa esimerkeissä on arkikielisiä, vanhahtavia ja muodollisia lauseita. Oppikirjoista poimitut esimerkit pyrkivät kuvaamaan realistista puhetta, vaikka ne suomennettuina tuntuvatkin vierailta tai ainakin vanhanaikaisilta.

2.2. Puheen lopettaminen

Puheen lopetuksissa on myös sosiaaliset rajoitukset. Loppurepliikki ennen hyvästelyfraasia voi liittyä itseen tai

puhuteltavaan (esim. *minulla alkaa olla kiire/ täytyy tästä lähteä, en pidättele sinua kauempaa*), tehdä yhteenvedon keskustelusta (*oli mukava jutella, tämä keskustelu ei tainnut johtaa mihinkään*), koskea toisen hyvinvointia (*pidä huolta itsestäsi / hyviä vointeja*), viitata tulevaan tapaamiseen (*nähdään taas pian / ensi viikolla*) sekä viittaus yhteiseen tuttavaan (*sano vaimollesi terveisiä*). (James 1980: 135.)
 Puheen lopetukseen liittyy usein myös jonkinlainen loppufraasi, joka ilmoittaa puhunnoksen päättymistä esim. *et sillä lailla, et sillee ja jah eipä kai muuta* (Hakulinen 1989: 186).

V: *Köszönöm, végeztünk a vámvizsgálattal. Kellemes nyarálást kívánok.*

E: *Köszönöm. Viszonlátásra.*

T: *Kiitos. Tullitarkastus on ohi (oik. Olemme lopettaneet tullitarkastuksen). Hauskaa kesälomaa!*

E: *Kiitos! Näkemiin! (SL: 10.)*

Esimerkki on oppikirjasta. Tullivirkailija ilmoittaa tullitarkastuksen olevan ohi ja toivottaa hyvää kesälomaa. Kokemukseni mukaan Unkarin tai Suomen tullilaitokset eivät ole aina kovin kohteliaita, eli hyvän loman toivotus tässä tilanteessa ei ole aivan realistinen. Sen sijaan *köszönöm* 'kiitos' ja *viszontlátásra* 'näkemiin' ovat sopivan neutraaleja.

Eladó: *Tessék a pénztárnál fizetni. Az árut a pénztár mellet, a csomagolásban kapják meg.*

E: *Köszönjük, viszontlátásra.*

Myyjä: *Maksakaa kassaan, olkaa hyvä. Ostoksenne saatte kassan vierestä pakkaamosta.*

E: *Kiitos, näkemiin. (SL: 21.)*

Esimerkkilauseet ovat oppikirjasta. Myyjä pyytää asiakkaita ystävällisesti maksamaan osokset kassaan. Ostajan kiitosmuoto on monikossa 'kiitämme'.

- Kérek egy sórt. Neked is kérjek?
- Kösz, igen. - -
- Szia.
- Szia. (FP: 55.)

Esimerkit ovat arkityyliä. Kyseessä on kaksi nuorehkoa miestä 1980-luvulla. Keskustelu on suomeksi 'haluan yhden oluen. Haluatko sinäkin? Kyllä, kiitti. Hei. Hei.' Hyvästelysanana on tuttavallinen *szia* 'hei, moi', joka on astetta epämuodollisempi kuin *viszlát* ja *viszontlátásra*. *szia*-sanaa voidaan käyttää myös kohdattaessa. Jos hyvästeltäviä tai tervehdittäviä on useampia, käytetään monikkomuotoa *sziaatok*. *kösz* on lyhennys muodosta *köszönöm*.

- Kösz, hogy fölhívtál.
- Szia, Ádám.
- Szia, Éva. (FP: 220, 221.)

Puhelun lopettaminen sujuu fraasilla 'kiitos (tai kiitti), kun soitit'. Puhujat sanovat vielä toistensa etunimet hyvästelyn lopussa, mikä ei ole suomalaisille tyypillistä. Myös tämä esimerkki on arkityylinen. *szia*-sanana vastine voisi olla myös *szervusz* (monikossa *szervusztok*), joka tarkoittaa 'hei, terve'.

2.3. Puhuttelu

2.3.1. Yleistä

Puhuttelun muodot (*forms of address*) ovat sanoja ja fraaseja, joita käytetään puhuttelussa. Suurimmassa osassa kieliä puhuttelun muotoja ovat pronomini (*sinä, te, te, maga, ön*), verbi (suffiksi ilmaisee puhuteltavan, esim. *mihin ment, hova me-ssz*) ja substantiivi (erisnimet, sukulaisuusnimet,

herra, úr, tittelit, puhuteltavan abstrakti luonne Your Excellency, ammatilliset termit tarjoilija, pincér, tietyntyypiset suhteet Kollege 'kolleega' saks., hellittelynimet anyuka, äiskä). (Braun 1988: 7 - 10.) Hellittelynimiä käytetään Englannissa myös tuntemattomille, jolloin puhujana on yleensä alemman sosiaaliluokan mies ja puhuteltavana nainen (*love, sweetheart*) (Braun 1988:26). Saksassa sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenet saattavat sinutella toisiaan, jolloin sinuttelu korostaa yhtenäisyyttä ja sosiaalisuutta (Braun 1988:28). Unkarin ja Suomen sinuttelua ja teitittelyä käsittelen työssäni myöhemmin.

Puhuttelun kompetenssi on ihmisen kyky puhutella toisia ja tietää erilaiset yhteisön puhutteluvariaatiot (Braun 1988: 31). Puhuttelija tietää pronominit ja nominit, joista valinta tietyssä kontekstissa tehdään (Braun 1988: 37).

2.3.2. Symmetria ja asymmetria puhuttelussa

Puhuttelun symmetria tarkoittaa sitä, kun puhuttelija ja puhuteltava käyttävät samanarvoisia puhuttelunimiä (Braun 1988:13). Kommunikointi voi olla yhteisesti etäistä (molemmat teitittelevät) tai läheistä (molemmat sinuttelevat). Asymmetrinen puhuttelu osoittaa erilaista statusta, jolloin toinen sinuttelee ja toinen teitittelee. (Braun 1988: 19). Tällainen on yleistä esimerkiksi Unkarissa, jossa oppilas teitittelee opettajaa ja opettaja sinuttelee oppilasta. Norjassa ei ole harvinaista, että 22-vuotias sinuttelee 50-vuotiasta kadulla kysyessään tietä, ja 50-vuotias vastaa teitittelemällä, koska hänet on kasvatettu teitittelemään vieraita (Braun 1988: 24).

Fiu: *Tudsz beszél magyar?*

Pincér: Tudok, *uram*. (FE: 25.)

Kaunokirjallisessa esimerkkilauseessa asiakas sinuttelee tarjoilijaa. Tarjoilija puhuttelee asiakasta 'herraksi'. Lauseet tarkoittavat sananmukaisesti 'osaatko puhua unkaria? Osaan, herrani'.

Neked ajándékozom - mondta Hábetler Jánosnak. Az áltiszt várt, nagyon sokáig várt, végül is így szólt: *alezredes úr, alázatosan jelentem, azt tetsszett mondani, hogy ezt a cipőt nekem tetszik adni*. Vitéz Rózssás azt felelte: - *Majd, barátom, most a cipőt még használom*. (FU: 60.)
Saat nämä, hän sanoi Hábetlerille. Vahtimestari odotti, odotti hyvin kauan ja lopulta sanoi: - *Herra everstiluutnantti, ilmoitan nöyrymmästi, että suvaisitte sanoa lahjoittavanne nuo kengät minulle*. Ritari Rózssas vastasi - *Myöhemmin, ystäväni, käytän vielä itse näitä kenkiä*. (FS: 55.)

- Miféle johon *merészel* aludni?. Hábetler sápadtan bocsánatot kért. - *Föesperes ezredes úr* - mondta - -Igen - *mondta komoly hangon* - , *magának szép lelke van*. (FU: 49.)
 - Millä oikeudella *uskallat* nukkua? hän kysyi ankarasti. Hábetler pyysi kalveten anteeksi. - *Herra ylirovasti*, hän sanoi, - - Niin, hän sanoi vakavalla äänellä, - *teillä on puhdas sielu*. (FS: 45.)

Edelliset kaksi kaunokirjallista esimerkkiä osoittavat, miten asymmetrinen puhuttelu toimii. Alempiarvoinen puhuttelee joko 'herra everstiluutnantiksi' tai 'herra rovastiksi', mutta häntä voi sinutella. Unkarissa asymmetrinen puhuttelu on melko yleistä. Siihen vaikuttavat mm. ikä ja status.

2.3.3. Tuttavalliset puhuttelunimet

Tuttavalliset puhuttelunimet voivat olla lähes millaisia hyvänsä.

P: Itt van Erkki! Szervusz, öreg fiú! Isten hozott! Ez itt a hugom, Ica.

P: Tässä on Erkki! Terve, vanha veikko! Tervetuloa! Tämä tässä on sisareni Ica! (SL:10.)

Vanha tuttava käyttää kaveristaan puhuttelunimeä 'vanha poika', jonka parempi suomennos on tietysti 'vanha veikko'. Tyyli esimerkissä on tuttavallinen ja hiukan vanhahtava. Suomessa puhuttelua 'vanha veikko' näkee lähinnä vanhassa kaunokirjallisuudessa.

E: Alljunk meg, gyerekek.

E: Pysähdytään tähän, ystäväiseni. (SL: 20)

Gyerekek tarkoittaa sananmukaisesti 'lapset', joka myös olisi mielestäni ollut aivan käypä puhuttelunimi tässä yhteydessä. Esimerkki on oppikirjasta, ja tekstin sävyyn on pyritty saamaan leikillisyyttä.

- Szevusz, csinibaba! - mondta neki. (FU: 205.)

- Hei kultti, hän sanoi. (FS: 184.)

Mies kutsuu tyttöä erikoisella puhuttelunimellä, joka tarkoittaa suurinpiirtein 'söpönukke'. Esimerkki on kaunokirjallinen. Tällaisia naisia hiukan alentavia (ei välttämättä tietoisesti) puhuttelunimiä on niin suomen kuin unkarinkin kielessä lukuisia. Tytöttely unkarissa on kuitenkin huomattavasti yleisempää kuin suomessa, esim. *milyen szépek a lányok!* 'miten nättejä tyttöjä' noin 30-vuotiaille naisille.

I: Megvan, fiúk!

I: Selvä on, pojat! (SL: 49.)

Tässä esimerkissä noin 20-vuotias nainen käyttää tuttavallista *fiúk*-puhuttelua samanikäisistä miehistä. 'Pojat' on tyypillinen puhuttelusana monikkomuodossa myös

suomen kielessä. Miehistä käytetään käsittääkseni kuitenkin suomen ja unkarin kielissä pojittelua ja alentavia puhutteluita vähemmän kuin naisista. Esimerksi *pikkuherra*-puhuttelu on ominainen yksinomaan lapsista puhuttaessa.

2.3.4. Sukulaisuussuhteet ja hellittelynimet puhuttelussa

Tässä kappaleessa esittelen muutamia esimerkkejä sukulaisuussuhteista ja hellittelynimistä puhuttelussa. Kuten esimerkeistä käy ilmi, menevät nämä kaksi kategoriaa hyvin pitkälle päällekkäin.

Kovács néni: Gyertek, gyerekek, reggelizi!
 P: Köszönjük, anyukám, megyünk!
 Kovácsin táti: *Lapset*, tulkaa syömään aamiaista!
 P. Kiitos, äiti, kyllä tullaan! (SL: 75,76.)

Esimerkki on oppikirjasta, jossa on pyritty kuvaamaan unkarilaista perheelämää. Kovácsin táti pyytää vieraita, joista yksi on oma poika, yksi tytär sekä yksi heidän ystävänsä, aamiaiselle. Myös tässä esimerkissä on äidistä käytetty hellittelymuotoa, jota ei ole suomennettu, *anyukám* 'äitiseni'. Tilanne on informaali ja hyvin mahdollinen nykyaikanakin.

- *Kislánykáim* - mondta halkan. - *Kislánykáim...* (FU: 185.)
 - *Tyttäreni*, hän anoi hiljaa. - *Tyttäreni...* (FS: 166.)

Kislány-puhuttelua voidaan käyttää tyttärestä, kuten tässä kaunokirjallisessa esimerkissä, mutta sitä käytetään yleisesti kaikista pikku tytöistä, joskus hieman isommistakin. Tilanne on tunteellinen eli *kislány*-puhuttelua on tässä tilanteessa käytetty hellittelevästi.

- *Fiam*, akinek kisci gyereke van, az nem engedheti még magának, hogy tíz óráig ágyban legyen. - - No *lányom*, te

jól imádkoztál, mert ilyen bolond férjet nem találsz még egyet. (FU: 205, 206.)

- Kuulehan *lapsukainen*, se jolla on pieni lapsi ei saa maata kymmeneen saakka sängyssä - - No niin, *tyttöseni*, sinä olet rukoillut hyvin, sillä toista yhtä hullua miestä et kyllä löydä. (FS: 185.)

Esimerkit ovat kaunokirjallisia. Äidin käyttämä *fiam* 'poikani' on tässä suomennettu sanalla *lapsukainen*. Anoppi käyttää miniästään puhuttelunimeä *lányom*, joka on kekseliäästi suomennettu *tyttöseni*. Tilanteessa äiti puuttuu poikansa ja tämän vaimon elämään, koska he eivät itse tunnu pärjäävän työläisen arjesta pienen lapsen kanssa.

- Köszönöm szépen, *drága, aranyos kis anyukám* - mondta elérzékenyült hangon -, köszönöm azt a jóságos szívű gondoskodódat, amelyet az én irányomban tanúsítottál örökkön-örökké. (FU: 197.)

- Kiitos, *rakas kultainen äiti*, hän sanoi liikuttuneella äänellä, - kiitos sinulle hyväsydämisestä huolenpidostasi, jota ikuisesti olet osoittanut minua kohtaan. (FS: 177.)

Mies puhuttelee vaimoaan sanoilla 'rakas, kultainen pikku äitiseni', joka suomalaisesta tuntuu aika vieraalta. Pariskunta on ollut yhdessä noin 40 vuotta ja elää ankaria myötä- ja vastoinkäymisiä.

Jó napot, Szábo Kinga vagyok, az édesanyja a fürdőszobában van, azért jöttem én ajtót nyitni.

- És azt honnan tudja, hogy én ki vagyok? - tamád föl Ádamban az egészségés incsélkedes vigyori szelleme.--

- Hat az édesanyja elég sokat mesélt magáról. (FP: 189-190.)

Mies viittaa äitiinsä tässä kaunokirjallisessa esimerkissä sanalla *édesanyja*, joka tarkoittaa 'äitikuttaa'.

Kedves öcsem, ezt tehettek velem - (FL: 79.)

Puhuttelija sanoo puhuteltavaa kaunokirjallisessa

esimerkissä 'rakkaaksi pikkusiskoksi'. Tässä tapauksessa puhuttelijan ja puhuteltavan välillä on sukulaisuussuhde, mutta niin suomessa kuin unkarissakin voidaan ihmisiä "siskotella" ja "velitellä" muutenkin.

- Mert zsiros kenyéren élek. *Kedves sógor.* (FU: 238.)
- Minähän elänkin leivällä ja rasvalla, *rakas lankoseni.* (FS: 214.)

Tässä esimerkissä muoto on kohtelias, mutta sisältö on selvästi ironinen.

2.3.5. Muut puhuttelunimet

Muut puhuttelunimet on laaja otsikko, mutta esittelen muutamia esimerkkejä siitä, miten unkarilaiset puhuttelevat toisiaan.

Zsúzsanna: *Őn elutazik, mister Edman, így nem valoszinű,*
hogy találkozunk meg. Isten önnel! (FE: 90.)

Mister on hiukan epätyypillinen esimerkki unkarin kielestä, sillä sana on otettu suoraan englannin kielestä. Tässä tapauksessa esimerkin sävy on kohtelias, mutta esimerkiksi suomessa käytetään joskus leikillisesti tai ironisesti englanninkielisiä puhuttelunimiä, kuten *madam, miss, mister, sir* jne.

Kislany: *Hohó, kis Viktor! Hová osonsz, gázember!* (FE: 90.)

Pikku tyttö puhuttelee hiukan onnetonta aikuista miestä 'pikku Viktoriksi'. Sävy on loukkaava, ja se myös jatkuu seuraavassa lauseessa 'mihin luikit, roisto'.

Vonó Ignác: *Kedvesnővér, ne haragudjon, mert félbeszakítón...Egy kicsit vizet szeretnék.*

Apaca: Miért haragudnék?(FE: 132.)

Mies pyytää hoitajalta kohteliaasti vettä. Hän käyttää nimitystä 'laupeudensisar'.

- *Te boldog lélek - kérdezte -, hát már nem dolgozol üzemben? - Nem dolgozom, kedves Mária - felelte büszkén.* (FU: 124.)
- *Hyvä ihminen, hän kysyi - etkö sinä olekaan enää tehtaassa työssä? - En ole, hyvä Maria, hän vastasi ylpeänä.* (FS: 112.)

Puhuttelija sanoo puhuteltavaa sananmukaisesti 'onnelliseksi sieluksi', joka on suomennettu 'hyvä ihminen'. Puhuteltava vastaa 'hyvä Maria', joka on suomennettu sananmukaisesti. Puhuttelija, Maria, on iäkäs nainen ja puhuteltavan titteli romaanissa on yksinkertaisesti 'kommunisti', joka siirtyy tehtaasta puolueeseen.

- *Melyikből akarja, kedves? (SL: 122.)*
- *Mistä (kielestä) haluatte, hyvä neiti? (SL: 142.)*

Tässä esimerkissä *kedves* 'hyvä, paras, rakas' on suomennettu kontekstiin sopien puhuttelulla 'hyvä neiti'. Puhuttelijana on professori, puhuteltavana oppilas. Esimerkki on kaunokirjallinen ja vanhahtava.

3. TEITITTELY, SINUTTELU JA TITULOINTI

3.1. Teitittelyn taustaa

Yksikön 2. persoonan käyttö puhuttelussa on alkuperäinen ainakin kaikissa eurooppalaisissa kielissä; klassinen latina tunki vain sinuttelun. Jonkin muun kuin yksikön toisen

persoonan käyttö syntyi n. 300 jKr. Konstantinus Suuren hovissa, jolloin asiakirjoissa alettiin käyttää monikon 1. persoonaa hovista ja hallituksesta. Siten alamaiset alkoivat puhua hallitsijasta monikon 2. persoonassa. Käytäntö levisi latinasta Euroopan uusiin kieliin, ja vähitellen alettiin teititellä muutakin ylimystöä. (Sadeniemi 1968: 224 - 225.) Suomeen teitittely levisi keskiajalla, mutta se kuului pitkään vain sivistyneistön kielenkäyttöön (Korhonen 1996: 32).

3. persoonan käyttö puhuteltavasta on peräisin 1500-luvulta. Tämä käytäntö verhoaa puhuteltavaa vieläkin enemmän eli puhutaan ikään kuin jostakin poissa olevasta henkilöstä. 1600-luvulla alkoi monikon 3. persoonan käyttö yleistyä, mistä on esimerkkinä vieläkin saksan kielessä vallitseva kohteliaisuuspronomini *Sie*. Teitittelyn arvo laski 1800-luvulla Ruotsissa, jossa sinuttelu - kuten Suomessakin - on nykyään hyvin yleistä. (Sadeniemi 1968: 225.)

Myös Suomessa ovat lapset teititelleet vanhempiaan ja jopa aviopuolisot toisiaan. Myös vaimo on saattanut teititellä miestään tämän sinutellessa nuorempaa vaimoan, mutta toisinpäin olevia tapauksia ei esiinny. (Vilppula 1986: 247.) Suomen kielessä yleistä oli myös kolmannen persoonan käyttö sivutettaessa teitittely. Suomessa on käytetty myös persoonapronomineja *hän, he* ja *se*. *hän*-muotoa on pidetty jopa kohteliaampana kuin teitittelyä. (Vilppula 1986: 250.) Valma Yli-Vakkuri (1986) on löytänyt monia esimerkkejä 3. persoonan käytöstä 2. persoonan funktiossa. Hänen mukaansa se on kunnioittavassa puheessa osa suomalaista kohteliaisuuskoodia. Yli-Vakkuri sanoo, että verbin 3. persoonan muotoon voi tällöin liittyyä titteli, nimi tai muu puhuttelumuofo, kolmannen persoonan pronomini tai verbinmuoto voi esiintyä

yksinään. (Yli-Vakkuri 1986: 108.)

Kolmannen persoonan käyttö (myös epäsuora puhuttelu) osoitettiin itseä korkeampi-arvoiselle ja arvossa pidetyille naisille, jotka tosin itse eivät käyttäneet muotoa kuin poikkeuksellisen korkeassa asemassa oleville henkilöille. Kolmannen persoonan käytölle on ominaista se, ettei käytäntö ole vastavuoroista. (Korhonen 1996: 37.) Kolmannen persoonan käyttö on ominaista myös unkarille, jossa se kieltämättä kuulostaakin luontevammalta kuin suomen kielessä. Suomen kielessä on voitu käyttää puhuteltavasta myös muotoa hän tai kuten nykypäivänäkin on joskus tapana, jättää koko puhuttelusana pois (ks. esim. Korhonen 1996).

3.2 Nykyinen tilanne

Toisaalta teitittely on Suomessa myös lisääntynyt, ja epävarmuus kumpaa muotoa käyttää on yleinen arkielämässä ja sähköisissä viestimissä. Esimerkiksi keväällä 1997 Kari Tervo sinutteli keskusteluohjelmassaan valtionvarainministeri Sauli Niinistöä, kun tämä taas otti tilanteeseen etäisyyttä ja teititteli toimittajaa. Myös mainonnassa käytetään nykyään lähes yksinomaan sinuttelua. Matti Klinge (Klinge 1994) on kirjoittanut, että sinuttelun yleistymisen syinä ovat mm. nuorisokulttuurin ihannointi sekä englannin kielen *sinä* ja *te*-käsitteiden distinktion katoaminen, jolloin kääntäjät eivät osaa lukea kontekstista kumpaa sanaa on käytettävä. (Klinge 1994: 228.)

Sinuttelun ja teitittelyn sanotaan olevan Suomessa myös alueellista: sinuttelu on Itä-Suomessa yleisempää kuin Länsi-Suomessa. Sinuttelu ja teitittely ilmaisevat myös sosiaalisia eroja ja toiminnan julkisuutta. (Klinge 1994: 228.)

228.)

Sinuttelu ilmaisee halveksuntaa slaavilaisessa kulttuurissa ja monissa Keski-Euroopan maissa. Tsekkiläinen kirjailija Milan Kundera on sanonut sinuttelun olevan kidutuksen ensi aste! (Klinge 1994: 229). Toisaalta esimerkiksi Hampurin yliopistossa samanikäisilläkin luennoitsijoilla on teitittelyssä ja sinuttelussa eri käytäntö. Havaintojeni mukaan mitä pienempi laitos ja henkilökunta on kyseessä, sitä helpommin kaikki sinuttelevat toisiaan. Professoreja käsittäakseni teitittellään aina. Samankaltaisia havaintoja olen tehnyt myös Debrecenin yliopistossa (Unkarin havainnot perustuvat vain kesäyliopistoon, Hampurin yhteen lukukauteen vuonna 1995).

Vilppula (1986: 249) sanoo etunimen käytön olevan sinuttelun ja teitittelyn välimaastossa. Tämä on liittynyt samanikäisten, statukseltaan samanarvoisten, muttei kovin tuttujen kommunikointiin. Tosin Suomessa käytetään usein lapsesta etunimeä, myös tervehdyksen yhteydessä, esim. *no Joonas hei*.

Suomen kielessä on syvään juurtunut tapa, jossa vältetään suoraan henkilöön viittaamista. Tätä voidaan pitää tyypillisenä negatiivisen kohteliaisuuden merkkinä. Myöskään tervehdykset, kiitokset ym. kohteliaat fraasit eivät sisällä viittausta kuulijaan. Yleisin lienee passiivilla viittaaminen. (ks. esim. Hakulinen 1989:199.) Itseen voi passiivin lisäksi viitata myös esim. geneerisellä 3. persoonalla *meikeläinen*. Kuulijaan on Hakulisen tutkimuksessa (Hakulinen 1989) viitattu epäsuorasti em. tapojen lisäksi nimellä, arvonimellä (*neiti, herra*) tai pronomiinilla. Itseen ja kuulijaan yhdessä on viitattu myös indefiniittipronominilla tai koko ryhmään viittaavalla nominilla (*kaikki, porukka*). Epäsuora viittaaminen on kuitenkin huomattavasti

Unkarissa sinuttelu on perinteisesti yleistä vain perheenjäsenten ja hyvien tuttavien kesken. Vanhempi sukupolvi saattaa vieläkin käyttää vanhemmistaan kohteliasta 3. muotoa (*hogy van, édesanyám?* 'miten voitte, äitikulta). Mutta myös Unkarissa on nuorten keskuudessa sinuttelu yleistynyt. (Jotischky 1995: 17.)

Sinuttelu tapahtuu unkarissa 2. persoonan muodoilla, teitittely 3. persoonan yksikössä ja monikossa. *ön, maga, önök, maguk*. Teitittelystä *ön* on virallisempi ja *maga* tuttavallisempi, ja siten korkeampi-arvoisaa henkilöä puhuteltaessa hyvin epäkohtelias. Pronominin käyttöä vältetään usein, ja silloin käytetään nimeä ja / tai titteliä. Erittäin kohtelias muoto on *tetszik* + infinitiivi *tetszik beszélni angolul* 'puhutteko englantia?'. (Gerevich - Kopteff, Csepregi 1989: 144.)

Verónika: *Maga a Házmester?*

Házmester: Igen.

Verónika: *Megmondana, kérem, Edman Viktor görög diplomáta kihez jár a házban?* (FE: 80.)

Esimerkki on kaunokirjallinen. Nainen teitittelee talonmiestä *maga*-muodolla. Diskurssi on kohtelias, sillä Unkarissa teititellään aina tuntemattomia ihmisiä.

Zsúzsanna: *Örülök, hogy látom, mister Edman. Hogy szerencsen megérkezett. Nagyon aggodtam magaért. Anyira, hogy már telefonon is kerestem mindenfele. A követségben. A szállodában. Sajnos, nem tudtak megnyugtatni séhol, mert nem ismerik önt.* (FE: 108.)

Nainen teitittelee miestä, jota ei ole aikaisemmin tavannut, ensin *maga*-muodolla sijamuodon vuoksi, mutta myöhemmin muoto

on *ön*. Nainen käyttää muutenkin keskustelussa erittäin kohteliaita fraaseja, kuten 'iloitsen, että tapaan teidät , mister Edman. Mikä onni, että pääsitte perille. Olin hyvin huolissani teistä'.

- *Maga, kérem, milyen vallású? - kérdezte. (FU: 39.)*
- Mikä on *teidän* uskontonne? hän kysyi. (FS: 35.)

Kysymyksen esittää kapteeni tavalliselle työläiselle työhaastattelussa.

Ugye, kedves olvasó, Ön is szereti a folytatásos krimet a televízióban? Es Ön is bosszankodik - - (FP: Kirjan kansilehti.)

Kirjan kansilehdessä kysytään 'hyvältä lukijalta' teititellen pitääkö tämä salapoliisikertomuksista. Sananmukaisesti lause tarkoittaa 'kuulkaa, hyvä lukija, teidän myös pidätte television salapoliisi jatkokertomuksista? Ja te myös harmistutte - -'. Käsittäöksini myös Suomessa on ennen ollut tapana teititellä ihmisiä mm. mainoksissa, käyttöohjeissa yms. tilanteissa, joissa ei tiedetä kuka lukija on.

- F: *Tessék, uram. Ön következik. Hogyan, parancsolja?*
- P: *Olkaa hyvä, herra. Nyt on teidän vuoronne. Kuinka haluatte (tukkanne leikattavan)? (SL: 19.)*

Kampaaja ilmoittaa asiakkaalle teititellen, että on hänen vuoronsa. Kiintoisa - ja yleinen - verbi *parancsol* tarkoittaa 'käskeä', eli kampaaja kysyy 'miten, käskekää'. Esimerkki on oppikirjasta, mutta nykyäänkin Unkarissa kampaajat teitittelevät asiakkaita, varsinkin, jos he ovat uusia. Suomeksi lause on mahdoton. Kaikkein kohteliaimmassakin muodossaan ainakin herroittelu jäisi pois.

-Csináljon, amit akar! Irja meg! Ugasson! Mit tud maga?

Egy nagy semmit *tud!* Megcsikorgatta a fogát. Angosan röhögött. - Semmit - ordította. - *enjen csak a rákoskeresztúri temetőbe. Semmit se tud! Semmit az égkerek világon!* (FU: 10.)

- *Tehkää mitä haluatte! Kirjoittakaa! Haukkukaa! Mitä te tiedätte? Ette kerrassaan mitään! Hän kiristeli hampaitaan ja nauroi sitten ääneen. - Ette mitään! hän huusi. - Menkää vain Rákoskeresztúrin hautausmaalle. Ette te mitään tiedä! Ette kertakaikkiaan mitään!* (FS: 9.)

Puhuttelija on taposta epäilty vanhahko mies, joka vastaa kertojaminän kyselyihin. Esimerkissä teitittely käy ilmi verbimuodoista. Vaikka tilanne on erittäin tunteenomainen, teitittelee vanha mies nuorempaa miestä.

- *Apácsskám, halgasson!* - kiabálta. - *Halgasson!* (FU: 122.)

- *Isä, olkaa hiljaa!* hän huusi. - *Olkaa hiljaa.* (FS: 110.)

Myös tässä tilanne on voimakkaasti tunteellinen. Isä on juovuspäissään sanonut jotain tilanteeseen täysin sopimatonta, johon tytär vastaa imperatiivilla teititellen 'olkaa hiljaa'.

- *Apuka kérem!* - mondta Jani. Az arca fehér volt. - *Apuka kérem, ne tessék!* (FU: 218.)

- *Älkää, isä!* Jani sanoi. Hänen kasvonsa olivat valkoiset. - *Älkää, isä, älkää!* (FS: 196.)

Esimerkissä isä on erittäin tunteellisessa tilassa, ja hänen poikansa yrittää rauhoittaa tätä. *apuka* 'iskä, isi' on hellittelymuoto sanasta *apa* 'isä'.

- *Ne a fejemet tessék ütni!* - kiabálta Hajnalka. - *Akarhól mashól, csak ne mindig a fejemet!* (FU: 86.)

Älkää lyökö päähäni! Hajnalka huusi. - *Mihin muualle tahansa, mutta ei aina päähän!* (FS: 79.)

Tässä esimerkissä äiti kurittaa aikuista tytärtään joulunajan kiireisessä tunnelmassa. Edelliset esimerkit osoittavat, että vielä muutama vuosikymmen sitten vanhempien teitittely ei suinkaan ollut poikkeus. Tarinan tapahtumat sijoittuvat toisen maailmansodan loppuvaiheista 1960-luvulle.

Kislány: *Van penzed, Viktor?* Szivesen adok kölcsön. Hosszú nagyon a hajad, *vágasd le.*

Fiu: En nem koldus! En ma este elutász, tíz óra indul gép!
(FE: 47.)

Pikkutyttö kysyy nuorelta mieheltä sinutellen, onko hänellä rahaa, tarjoaa lainaa ja käskää tämän leikkautta pitkän tukkansa, johon mies vastaa, ettei ole kerjäläinen. Viktor on hiukan onneton nuori mies, jota eivät edes lapset kunnioita.

- *Te is tudod.* (FU: 8.)

- *Kyllä sinäkin tiedät sen.* (FS: 8.)

Edellisen lauseen sanoo työntekijä työnantajalleen 1960-luvulla. Solidaarisuusideologia on vaikuttanut useisiin kieliin monellakin tavalla. Sosialismin myötä sinuttelu tuli yleisemmäksi (Korhonen 1996: 40) ja se poiki myös uusia tittleitä. Sosiaalistumisen sanotaan olevan yhtenä syynä myös sinuttelun lisääntymiseen (Klinge 1994: 228).

3.3. Titulointi

Suomessa - toisin kuin esimerkiksi Unkarissa - ei toistella arvoa korostavia ilmauksia. Kunnioittava vaikutelma luodaan toisilla keinoilla, kuten teitittelyllä (Hakulinen 1989: 199). Titulointia kuulee lähinnä vain radiohaastatteluissa tai korkeassa asemassa olevista virkamiehistä. Unkarin kielessä titulointi on hyvin yleistä. Neutraalikin tervehdys tai puhuttelu sisältää usein puhuteltavan tittelin.

Titulointi tuli säännönmukaiseksi 1500-luvulla. Puhuteltavan arvoa korostettiin mahdollisimman arvokkaalla tittelillä. (Korhonen 1996: 33.)

Herroittelu ja rouvittelu on tunnetusti ollut yleistä myös Suomessa. Unkarin kielessä se on yhä hyvin yleinen. Nyky-suomessa harvinainen sedittely ja tädittely on yleinen vieläkin Unkarissa. Aikoinaan se oli Suomessakin arvonimen kaltaisena puhuttelusanana lukeneiston piirissä yleinen muis-sakin kuin sukulaisuussuhteissa (Korhonen 1996: 36). Tosin yhä vieläkin oma äitini sanoo anoppiaan tädiksi yli 30 vuoden tuttavuuden jälkeenkin, kun taas itse sanoin omaa anoppiani heti ensitapaamisesta lähtien 'Maijaksi'.

Elarusiton⁶: Pillanát, hölgyem, máris összepakolok. (FE: 30.)

Vaatekauppias tituloi keski-ikäistä naista termillä *hölgy*, jossa on myös omistuliite 'rouvani', *hölgy* 'nainen (kohteliaasti), (hieno, vallas-)nainen (SL: 59.) Vaikka esimerkki on kaunokirjallinen, on Unkarissa hyvin yleistä kutsua naispuolista asiakasta kaikkein arvokkaimmalla tittelillä *hölgy*.

Még otthon is dulakodott, alig tudták a méltóságos asszonyal leketeni. A kedve, idős úriasszony igen szégyellte magát, engesztelésként szobabútort ajándékozott a padlásról Hábetler Jánosnak. - Vigye el, kedves - mondta szelíden. - Inkább magának adom, mint pár fillérért a handlénak. (FU: 44.)

Hábetlerilla oli täysi työ saada hänet *armollisen rouvan* kanssa yhdessä nukkumaan. Miellyttävä *vanha rouva* häpesi suuresti, ja hyvitteläksseen Hábetleria hän lahjoitti tälle ullakolta huonekaluja. - Viekää pois vain, hän sanoi lempeästi. - Mieluummin annan ne teille kuin muutamasta filleristä romukauppiaalle. (FS: 40.)

Porvarisnaisesta käytetään nimitystä 'armollinen rouva' (*méltóságos* 'korkea-arvoinen, armollinen'), ja tämän äidistä nimitystä 'vanha rouva' (*idős úriasszony* 'vanha herrasrouva'). Esimerkissä työmies kantaa humalaista ylirovastia nukkumaan tämän vaimon kanssa. Sävy tekstissä on hauskan ironinen: ylirovasti pitää kovaa ääntä ja hienot naiset auttavat häntä häpeillen työmiehen kanssa yläkertaan.

- Fiú: *En lenni rossz, nagy huligán. Te kicsi, jó magyar, rendes lány.*
Katalin: *En asszony vagyok, görög.* (FE23)

Poika sanoo naista 'pieneksi, hyväksi unkarilaiseksi, puhtaaksi tytöksi', jolloin tyttö korjaa tittelinsä 'rouvaksi, naiseksi' ja kutsuu miestä 'kreikkalaiseksi', jota hän onkin. Kuten edellä olen maininnutkin, on "tytöttely" Unkarissa melko yleistä, mutta uskoisin, että länsimaalaistumisen myötä naiset alkavat kiinnittää siihen enemmän huomiota.

- Katalin: *De Édes, kár a faradságért. Szegény fejét hiába farasztod, a felét sem érti annak, amit beszélsz.*
Édes: *De kislányom, ha feleségül vesz, ugyis megtanul majd magyarul.* (FE: 40.)

Samaa naista tituleerataan hiukan myöhemmin 'pikkutyöksi' tai 'tyttöseksi'.

- Jani, Gizike, a lányok mind azt gondolják, hogy közötttem meg Küvecsesné között valamiféle szerelmi viszony alakult ki. (FU: 222.)
- Jani, Gizike ja tytöt luulevat kaikki, että minulla ja rouva Küvecsin välillä oli jonkinlainen rakkaussuhde. (FS: 200.)

Unkarissa on yleinen tapa, että vaimoa kutsutaan mihen sukunimellä, johon on lisätty *-né*. Tapa on slaavilaista alkuperää ja yleinen slaavilaisissa kielissä (esim. tsekissä -óva-päätte).

- Üzletvezető: Bocsasson meg, *uram*, akarmennyi is a fizetese, én nem irigylem önt. (FE: 62.)

Passintarkastaja tituleeraa miestä kaunokirjallisessa esimerkissä 'herrakseni'. Ei ole suinkaan tavatonta, että tullivirkailijat, kauppiaat ym. Käyttävät titteliä teitittelyn yhteydessä.

Hat, Médiasz úr, sok szerencset hozza. Nem artana magának egy kedves kis feleség; mert aztán máhólnap keső lesz már! (FP: 194.)

Puhuttelija, joka on hovimestari, tituloi puhuteltavaa yhdistelmällä sukunimi ja 'herra'.

- P: Es a szótövekkel hogy állunk, *uram*?
P: Ja kuinka on sanavartaloitten laita (oik. kuinka seisomme... kanssa), *hyvä herra*? (SL: 120.)

Titulointia voi käyttää myös leikillisesti, kuten edellisessä esimerkissä, jossa ystävykset harjoittelevat unkarin kieltä. Esimerkki on oppikirjasta. *Uram* on suomenettu 'hyvä herra', jotta leikillinen sävy tulisi paremmin esille. Leikillisyyttä ja ironiaa ilmaistaan Suomessakin usein herroittelulla ja rouvittelulla. Se voi myös tehostaa sanomaa, kuten esimerkiksi *kuules nyt, hyvä herra*.

- Vámtiszt: Heino Erkki ur Helsinkiből?
Tullivirkailija: Oletteko herra Erkki Heino Helsingistä?
(SL: 10.)

Tullivirkailija tituloi miestä 'herraksi'. Esimerkki on oppikirjasta.

Később *dr. Mátyás százados úr* a Déli pályaudvarra *vezényelte, őrszolgálatra.* (FU: 12.)
Myöhemmin *kapteeni tri Mátyás* komensi hänet vartioon eteläiselle rautatieasemalle. (FS: 12.)

Esimerkissä on unkarilaisille tyypillinen tittelijono 'tohtori Mátyás kapteeni herra'. Tässä kaunokirjallisessa esimerkissä titteleitä käytetään myös tyylikeinona; korkea-arvoisuus korostuu tavallista työläistä kohtaan mitä enemmän on titteleitä.

- *Zászlós úr, én magyarhitű, vallásos ember vagyok, ezt Patay tiszteletes úr is megmondhatja.* - - Tessék ezt csak nyugodtan megérdeklődni! (FU: 29.)
- *Herra vänrikki, olen uskovainen unkarilainen, sen voi sanoa kuka tahansa, kunnianarvoisa herra Patykin.* - - Ottakaa vain kaikessa rauhassa selvä siitä! (FS: 27.)

Jälleen korkeampi-arvoista puhuteltava tituloidaan usealla tittelillä. Esimerkissä puhuttelija on kivenhakkaajakisälli, jonka vänrikki on tullut pidättämään.

Reich bácsit nemegyszer kértem, szerezzen valamit, ö jobb emberekkél érintkezik... - Igz - mondta *Reich bácsi.* (FU: 78.)
Reich-setää olen monta kertaa pyytänyt järjestämään jotakin; hän on sentään tekemisissä parempien ihmisten kanssa. - Se on totta, *Reich-setä* sanoi. (FS: 71.)

Reich-setä -nimitystä käytetään romaanissa systemaattisesti. Kuten suomessakin, ei "sedän" tarvitse olla sukulainen, vaan joku vanhempi tuttu.

Most éppen az egyik hatalmas diófában gyönyörködnek, amikor meghallják *Kovács néni* hangját. (SL: 75.)
He ihalevat juuri erästä valtavaa pähkinäpuuta, kun he

kuulevat *Kovácsin tädin* äänen. (SL: 75.)

Esimerkki on oppikirjasta. Myös *néni* 'täti' on yleinen puhuttelusana ja titteli Unkarissa.

- *Méltóságos elnök úr!* - kiáltotta, de szavát már nem hallotta senki a kürtök harsogásától. (FU: 54.)
 - *Kunnioittava herra puheenjohtaja!* hän huusi, mutta hänen sanojaan ei enää kukaan kuullut, sillä torvet soivat. (FS: 49.)

Elnök tarkoittaa puheenjohtajan lisäksi myös 'presidenttiä'. Tämän esimerkin otin siksi, koska suomeksi ei herroittelua tai rouvittelua juuri kuule muulloin kuin puheenjohtaja-nimen yhteydessä, ministereistä tai presidentistä. Muulloin herratitteliin saattaa liittyä negatiivinenkin sävy, esim. *herra tarjoilija*.

"Búcsúzásul még lehúgyozlak benneteket, *urak!*" (FU: 36, 37.)

"Hyvästiksi kusen teidän päällenne, *herrat!*" (FS: 34.)

Titulointia voi käyttää myös ironisesti, kuten tässä. Esimerkin mies on kuolemaantuomittu ja valmiina hirtettäväksi.

4. TERVEHDYS, HYVÄSTELY, ANTEEKSIPYYNNÖT JA KIITOKSET

4.1. Taustaa

Tervehtiminen on kulttuurimme vanhimpia muotoja, ja se on yhä edelleen jokapäiväistä. Ennen tervehtiminen osoitti alamaisuutta, kunnioitusta ja rauhantahtoisuuden osoittamista, nykyään lähinnä kohteliaisuutta. (Länsimäki 1986: 252.) Ihmiset päästävät tavallisesti saapumisen ja lähtemisen rekisteröi-

miseksi jonkinlaisen tunnistamisilmaisun, joskus vain jopa äännähdyksen (Korhonen 1996: 50). Mutta myös monilla eläimillä on tunnistettavissa tervehdysten kaltaisia käyttäytymismuotoja tai äännähdyksiä, minkä ainakin kaikki koirien ja kissojen omistajat ovat huomanneet.

Tervehtimiseen kuuluu ilmeitä, eleitä, liikkeitä, sanoja ja sanontoja. Tervehtimiseen vaikuttavat vuorokaudenaika, tapaaminen / eroaminen, tervehtivien välinen suhde (vieras - tuttava ja muodollisuus - epämuodollisuus). (Länsimäki 1986: 253.)

Tervehdys- ja hyvästelykäyttäytymiseen sanotaan liittyvän huomion herättäminen, tunnistaminen eli identifikaatio sekä epävarmuuden ja levottomuuden poistaminen. Lisäksi tärkeä tervehdysten ja hyvästelyn funktio on statuksen osoittaminen. (ks. esim. Korhonen 1996: 235 - 237). Tervehdykset ja hyvästelyt viestittävät kussakin kulttuurissa tuttavuutta eli tassa-arvoa, kunnioitusta, jälleennäkemisen riemua, pahoittelua, paheksuntaa jne. Tervehdys- ja hyvästelykulttuuri voivat vaihdella suuresti eri ajan jaksoina esim. muodin mukaan. (Korhonen 1996: 229.)

Kiefer Ferenc (1977; 1980) on tutkinut unkarilaisten tapaa tervehtiä. Hän jakaa aiheen karkeasti kahtia neutraaliin ja sosiaalisesti monimutkaiseen systeemiin (*socially highly stratified*). Jälkimmäiseen vaikuttavat sosiaalinen ympäristö (työpaikka, sukupolvi, ammatti, asuinpaikka), sukupuoli (mies miehelle, mies naiselle, nainen naiselle, nainen miehelle), sosiaalinen hierarkia (esim. professori - opiskelija, lääkäri - potilas, aikuinen - lapsi) sekä ystävyysuhteet (intiimi suhde - tuttu). Kieferin mielestä sosiaalinen ympäristö on tärkein faktori tervehdysten määräämisessä. (1977, 66.)

4.2. Ajankulkuun liittyvät tervehdykset

Nykyään tavallisimmat tervehdykset ovat useimmissa kielissä hyvän päivän, illan ja yön toivotuksia (Korhonen 1996: 78). Käytäntö vaihtelee vuorokauden mukaan (esim. *hyvää huomenta, iltaa, ehtoota* jne.). Kohteliaisuuden tehostusta ilmaiseva *hyvää* voidaan Länsimäen (1986) mukaan jättää pois muista, paitsi *hyvää yötä* -toivotuksesta. Tämä ei minun käsitykseni mukaan pidä paikkaansa, sillä *yötä* (myös *öitä*) on yleinen toivotus ainakin minun tuttavapiirissäni. Samaan kategoriaan liittyvät myös kalenteriin sidotut tervehdykset ja toivotukset, kuten *hyvää joulua, hyvää uutta vuotta* jne.

Unkarin vastine *hyvää päivää* -toivotukselle on *jó napot*. Sitä käytetään tosin vain silloin kun on todella päivä (Ferenc 1977: 64). Muut ajankulkuun liittyvät tervehdykset ovat *jó reggelt* 'hyvää huomenta', *jó estét* 'hyvää iltaa' sekä hyvästely tai hyvän yön toivotus *jó éjszakát*. Fraaseihin liitetään usein *kívánok*, joka tarkoittaa sananmukaisesti 'toivotan'. Unkarissa lisätään myös huomattavasti useammin puhuteltavan nimi ja/tai titteli sekä *úr* tai *asszony* toivotuksen jälkeen.

Tisztviselő: *Jónapot kívánok. Ütlevélvizsgálat. Kérem, sziveskedjék ideadni az ütlevelét.*
 Virkailija: *Hyvää päivää! Passintarkastus. Olisitteko ystävällinen ja antaisitte passinne! (SL: 10.)*

Esimerkki on oppikirjasta. *jónapot kívánok* on kohtelias ja melko neutraali tervehdys. Toinen asia sitten on ovatko tullivirkailijat näin kohteliaita todellisuudessa.

Rendőr: *Jó estét. Ez nem strandfürdő. Jöjjön csak velem. -Kérem a személyazonosságáigazolványát. (FE: 121.)*

Esimerkissä poliisi sanoo ensin 'hyvää päivää' ja pyytää tulemaan mukaansa rikkomuksesta epäiltynä.

- Tessék. - A fekete nő ajtót nyit neki, betessekeli a szobába. Bennmaradnak.
- Úrja lepesek az udváron. Ötven év körüli alacsony nő.
- Öltözeke pontosan meggyezik az öregasszonyevál.
- Szervusztok.
- Jó napot. Szervusz. (FL: 240.)

Tämän esimerkin tarkoituksena on osoittaa miten erilaisia tervehdyksiä voi käyttää peräkkäinkin. Suomalaisille tuntuu olevan ominaista vastata tervehdykseen jollain toisella tavalla, esim. jos joku tervehtii sanalla *päivää*, voi siihen vastata aivan hyvin *iltaa*. Tämä saattaa hämmentää joitakin suomea puhuvia ulkomaalaisia, mutta suomalaiselle se on aivan luontevaa käyttäytymistä. Sen sijaan suomalaisestakaan ei ole sopivaa vastata *päivää*-tervehdykseen sanalla *moi*.

4.3. Uskonnolliset tervehdykset

Uskonnollisia tervehdyksiä on säilynyt monissa kielissä tähän päivään asti. Vanhahtavampia ilmauksia suomen kielessä ovat mm. *Jumalan rauhaa*, *Jumalan terve*, *Herran haltuun* sekä *Jumalan haltuun*. Ruotsin kielessä yleinen *adjö* on ranskalaista alkuperää ilmauksesta 'Jumalan haltuun'. (Länsimäki 1986: 253.) Vanhassa testamentista kieleemme tulivat tervehdykset *Herra olkoon teidän kanssanne*, *Herra siunatkoon sinua* sekä *rauha olkoon teidän kanssanne* (Korhonen 1996: 67).

Unkarin kielessä uskonnolliset tervehdykset *Adjon Isten* 'Jumala antakoon' sekä *Adjon Isten jó napot* ovat myös vanhahtavia.

- *Adjon isten.*
- *Adjon isten.* - A fekete nő hozzalép. Összeecsókoloznak. Az öregasszonybólint mindenki fele, aztán a szoba irányába int a fejével: - Bemennek. (FL: 240.)

Esimerkissä vanha nainen tervehtii nuorta miestä sanonnalla *Adjon Isten*, johon mies vastaa samalla tavalla.

4.4. Hyvästely

Tavallisin hyvästelysana, jos hyvästelijät eivät ole kovin tuttavallisissa väleissä, on optimistissävyinen *näkemiin 'kunnes jälleen näemme'*. Ennen käytettiin myös sanaa *hyvästi*, mutta sodan oloissa se sai usein voimakkaan tunnelatauksen, joten nykyään sitä käytetään lähinnä teatraalisesti. Tuntemattomassa Sotilaassa hyvästelynä käytettiin kerran hirtehuumorisesti *nahkurin orsilla tavataan*, jota myös Suomen pääministeri on käyttänyt eduskunnan kyselytunnilla. (Länsimäki 1986: 253.)

hyvästi on tulee muodosta *hyvästi Herra matkasi siunatkoon*, ja se lyheni myöhemmin muotoihin *jääkää hyvästi* ja *voikaa hyvästi* eli *voikaa hyvin*. *näkemiin* taas on suora käänös saksankielisestä hyvästelystä *auf Wiedersehen*. (Korhonen 1996: 71.)

Myös unkarin *viszontlátásra* on suora käänös saksan kielen ilmauksesta *auf Wiedersehen*. Tuttavallisempi muoto hyvästelystä on *viszlát* tai *pá*.

- Oke. Menjen el Robber lakásra. Tudom, hogy már járt ott, de most menjen el újra, es szimatoljon kötül. Nem fogja megbanni.
- Rendben. Mikór hív újra?
- Hólnap reggel. *Viszlát*.
- *Viszlát*. (FP: 150.)

Esimerkki on arkityylinen ja tuttavallinen. Keskustelijat ovat kavereita ja hyvästelevät toisensa epämuodollisesti.

- Elnézést kérek. A vizontlátásra, uram.
- Good night. Aludni jó! (FE: 50.)

Kaunokirjallisessa esimerkissä tullivirkailija hyvästelee matkustajan kohteliaasti. Mies vastaa tullivirkailijalle 'hyvää yötä'. Sävy on selvästi humoristinen.

4.5. Tuttavalliset tervehdykset ja hyvästelyt

Yleisimpiä suomalaisia tervehdyksiä on tuttavallinen *terve*, murteissa myös *terveeksi*, joka on alunperin toivottanut terveyttä ja fyysistä menestystä. *hei* on taas jo 1930-luvulta nuorison suosima tervehdys (murteissa myös *heikää*). Sitä käytetään nykyään myös *näkemiin* ja *kuulemiin* ilmausten vastineena. *hei* on lähtöisin ruotsinkielisistä ilmauksista *hejsan* ja *hej*. Suomen kielen muunnoksia tästä ovat myös *heissan* 'hej sade han' ja *heido* 'hej då', sekä ainakin minun tuttavapiirissäni *heips*, *heippa* ja *heippä*. Näihin liittyy joskus lisäke *sitten*, *nyt* ja *vaan*. (Länsimäki 1986: 254.) Nuorison kieleen kuuluvat myös englannista peräisin olevat *hai*, *haide*, *haidi*, *haudi* (Länsimäki 1986: 255).

Yleisin nuorison käyttämä tervehdys lienee *moi* ja *moikka* (ruots. *morgon*), joka on levinnyt laajalti myös vanhempien kieleen. *moi*-tervehdystä käytetään myös erottaessa ja ilmauksia *moido* ja *heido* vaan erottaessa. Tervehdykset *morjens*, *morjesta*, *moro*, *moron* ovat ruotsalaista alkuperää. Länsimäen mukaan *morjens* kuuluu yli 60-vuotiaiden tuttavalliseen puheenparteen, mutta suosittu tv-hahmo Reinikainen on tuonut sen uudestaan käyttöön. *tsau*, *tsudi*,

tsaukkis ovat lähtöisin italian sanasta *ciao*, joka tarkoittaa alkunperin 'olen orjasi'. Myös unkarin *szervusz* on latinaksi 'orja'. (Länsimäki 1986: 255.)

Nuoriso luo myös jatkuvasti uusia sekä sanallisia että fyysisiä tervehdyksiä ja hyvästelyjä, jotka saattavat vaihdella jopa ystäväpiireittäin. Nuoret saattavat kopioida erilaisia kättelytapoja, merkkejä tai huudahduksia (*yo!*, *peace!* 'rauhaa' jne.) erityisesti yhdysvaltalaisista elokuvista tai musiikkivideoista.

Tyhjänpäiväisiksi tervehdyksiä ja hokemiksi voidaan lukea fraasi *mitä kuuluu ja kuinka hurisee*, jotka ovat peräisin latinasta (Korhonen 1996: 73). Samankaltaisia lausahduksia on useita, ja niihin ei välttämättä tarvitse vastata, ainakaan totuudenmukaisesti. Kiintoisaa on myös se, miten suomalaiset ovat oppineet erottaessa lausumaan fraaseja yhdysvaltalaisten tapaan, kuten *hyvää päivänjatkoa* (ks. esim. Korhonen 1996: 80). Suomalaiselle kulttuurille ominaista on myös vuodenaikaan sidotut toivotukset, kuten *hyvää kesää*, *mukavaa kevään alkua* sekä *hyvää syksyn jatkoa*. Huomattavaa on, ettei suomalainen tunnu koskaan toivottavan mitään talveen liittyvää.

Unkarissa tyypillinen tervehdys tai hyvästely on *szervusz* 'terve, hei'. Siitä on myös lyhyemmät muodot *szia* tai *szió*. Näistä on myös monikkomuodot *szevusztok* ja *sziaastok*.

- *Szervusz. Gyere, kerülj beljebb. Már vártalak.* (FP: 29.)

Mies sanoo vanhalle tuttavalleen 'terve, käy toki peremmälle. Odotinkin sinua'.

Fiú: *Szervusztok. Szervusztok, drága Kislányok.* (FE: 114.)

Aikuinen mies tervehtii tyttöjä 'terve, terve, rakkaat pikkutyötöt'. *szervusz* taipuu unkarissa myös monikossa *szervusztok*. *kislány* on yleinen puhuttelunimi nuorille tytöille.

- Kösz, hogy fölhivtál.
- *Szia, Adam.*
- *Szia, Eva.* (FP: 220, 221.)

Tilanne on tuttavallinen: *köszönöm* on lyhentynyt muotoon *kösz* ja hyvästelysanana on epämuodollinen *szia*.

4.6. Anteeksipyynnöt ja kiitokset

Anteeksipyynnön voi unkariksi esittää mm. seuraavilla tavoilla: *bocsánat* 'anteeksi' tai *bocsánat kér* 'pyytää anteeksi', *sajnos* 'valitettavasti', *elnézést kér* 'pyytää anteeksi' ja 'ne haragudj', jota parhaiten kuvaa englanninkielinen *excuse me*.

Sofőr: *Bocsánat, uram, a fracia követségén már várnak minket.*

Fiú: *Rendben van, nem kér vissza.* (FE: 61.)

Autonkuljettaja pyytää anteeksi, koska ajo on ollut hidas Ranskan suurlähetystön vierailun johdosta. Pojan vastaus on 'kaikki kunnossa'.

FelSZolGálóLány: *Bocsánatot kérek, az úr a saját számláját fizette és a hölgyét.* (FE: 65.)

Tarjoilijatar kertoo kohteliaasti, että rouvan laskun on herra jo maksanut.

E: *Bocsáss meg, hogy közbeVágok.*

E: *Pyydän anteeksi, että keskeytän.* (SL: 117.)

Esimerkki on oppikirjasta, ja sen on yksinkertainen

anteeksipyyntöfraasi.

Katalin: Keres valamit? Tessék, kérem, mit óhajt?
Bocsánat, kérem, segíthetek? - - Nem, sajnos nem érkezett
levele a barátjának. Talán holnap. Olyan görögös feje van.
 Maga görög?
 Fiu: Görög. - - Kit keres? Neve?
 Katalin: Juhasz Katalin. (FE: 16-17.)

Nainen kysyy 'ketä etsitte? Olkaa hyvä, pyydän mitä haluatte?
 Pyydän anteeksi, auttaisinko?'

Vonó Ignác: *Ó, pardon!* Dehogyisnem, kérem tisztelettel!
 Mákné: És még? (FE: 151.)

Unkarilainen voi käyttää myös ranskalaisperäistä *pardon-*
anteeksipyyntöä.

Katalin: Nem...*ne haragudj*, nem értem...*apukád*
üdvözöl?...Köszönöm... (FE: 33.)

Naisella on hiukan ymmärtämisvaikeuksia. Hän sanoo 'en..
 anteeksi, mutta en ymmärrä..*isäsi lähetti terveisiä..*
kiitos..'

Kiitossana unkariksi on *köszönöm* 'kiitän', joka tulee
 verbistä *köszön* 'kiittää'. Sanasta käytetään myös
 monikkomuotoa *köszönjük* 'kiitämme'. Tuttavallisempia
 kiitossanoja ovat *kösz* ja *köszí*. Kiitoksen perään liitetään
 usein sana *szépen* 'kauniisti'.

Zsúzsanna: *Köszönöm.* Nem vagyok elkényeztetve efféle
 bókokkal.
 Fiu: Nem? A nyár, ilyen nyár nem tetszik férfiak?
 Zsúzsanna: Nem tudom, uram. Nem járok társaságba. (FE: 31.)

Esimerkissä on aivan tavallinen kiitos kohteliaisuudesta;
 poika kehui naisen ulkonäköä.

- Megvárjuk a másikat. Addig adj egy cigit.
- Parancsolj.
- Kösz. Hagyjad, tüzem van. (FP: 140 - 141.)

Tilanne on nykyaikainen ja arkipäiväinen. Nainen pyytää mieheltä savuketta ja kiittää tätä sitten muodolla *kösz* 'kiitti'.

Portás: Parancsol taxit?
 Katalin: Kérünk.
 Fiú: Köszön taxi szépen. (FE: 26.)

Porttööri kysyy tarvitsevatko Katalin ja poika taksia. Poika kiittää kauniisti.

4.7. *Kezét csókolom / csókolom / kezicsókolom*

Suurimpia eroja suomen ja unkarin kohteliaisuusmuodoissa on erittäin kohtelias - ja aika yleinen - *kezét csókolom* (myös *csókolom* 'suutelen' ja *kezicsókolom*). Tämä tarkoittaa sananmukaisesti 'suutelen kättänne'. Sitä käytetään yleensä tervehdittäessä, mutta joskus myös hyvästeltäessä. Fraasi on peräisin Itävalta - Unkarin hovista, ja se on yhä yleinen.

Kezét csókolom -muodolla on sosiaaliset rajoitukset. Muotoa voidaan käyttää, kun puhuteltavana on vanhempi mies tai nainen ja puhuttelijana nuori tuttu tyttö (esimerkkita-pauksessa alle 14-vuotias).

- A. "Szervusz + etunimi"
- B. "Kezicsókolom" + etunimi + *bácsi* (suom. setä).

Tilanne kääntyy päinvastaiseksi, kun kyseessä on puhuttelijana on aikuinen mies ja aikuinen nainen (ei välttämättä naimisissa oleva).

- A. "Kezicsókolom!" + etunimi + teitittely
- B. "Jó napot kívánok!".

Jos puhuttelijana on aikuinen mies ja puhuteltavana lukiolainen tyttö, luontevin tervehdys on:

Jó napot + etunimi ja yleensä sinuttelu
Jó napot kívánok! (Ferenc 1977: 69.)

Yleisesti *kezicsókolom*-muotoa voivat käyttää lapset kaikille vanhemmille ihmisille sekä kaikki miehet kouluikäistä vahemmille naisille. *Csókolom*-muodon yhteydessä on mahdollista käyttää myös sinuttelua (Ferenc 1977: 66).

- Halló, te vagy az, Ádam?
- *Csókolom*, anyuka. (FP: 14.)

Esimerkissä poika tervehtii äitiään tunneperäisesti sanoilla *csókolom* ja 'äiskä'.

- Láci! Hat te hogy kerülsz ide?
- *Csókolom*, apuka, *csókolom*, anyuka, mindjárt elmondok mindent, csak kifujom magám.
- Hól voltál ma? Hogyhogy nem dolgozól?
- Hogy hól? Na, tessék, papa, találja ki! (FP: 107.)

Esimerkissä poika tervehtii äitiään ja isäänsä *csókolom*-muodolla ja hellittelynimillä.

- *Kezét csókolom*.
- *Jó napot*, fiatalember. (HL: 54.)

Esimerkissä nuori mies tervehtii itseään vanhempaa naista, ja tämä vastaa 'hyvää päivää, nuorukainen'. Esimerkki on oppikirjasta, mutta realistinen.

Unkarissa on muitakin suomalaisille vieraantuntuksia

fraaseja, kuten *tiszteletem* 'kunnioitukseni', *alázatos szolgája* / *alászolgája* 'uskollinen palvelijanne'. Näitä käytetään esimerkiksi kirjeissä.

5. KOHTELIAISUUS KIELIOPILLISISSA MUODOISSA

5.1. Yleistä

Kohteliaisuus kieliopillisissa muodoissa tulee esille usein kieliopillisten muotojen toissijaisten käyttöjen pragmaattisissa lisämerkityksissä: affektiivisessä, sosiolingvivistisessä ja stilistisessä arvossa. Interpersonaalinen funktio tarkoittaa sitä, että kieli faktuaalisen tiedon lisäksi välittää puhujan tunteita ja asenteita itseensä, kuulijaan tai puheenaiheen suhteen, ja niiden laatua voidaan luonnehtia sellaisilla nimityksillä kuten kielen sosiaalinen funktio ja ilmauksen sosiaalinen merkitys. Yhteisöissä muodostuneet fraasit, ilmaukset ja fraasikaavat ovat konventionaalistuneet, ja niille on vakiintunut tietty pragmaattinen merkitys. Konstruktiivisia, informaatorakenne- ja pragmaattisia sääntöjä rikkomalla voidaan luoda odottamattomia fraaseja. (Yli-Vakkuri 1986: 3 - 10.)

5.2. Konditionaali

Unkarin kielen konditionaalin tunnus on *-na*, *-ne*, joka tosin esiintyy vain epämääräisen taivutuksen yksikön 3. persoonassa. Muulloin tunnus on *-ná*, *-né*. Mennyt aika ilmaistaan siten, että pääverbi taipuu menneessä ajassa ja *olla*-verbin yksikön 3. Persoonan konditionaalimuoto *volna* seuraa sitä joka

persoonassa. (Gerevich - Kopteff , Csepregi 1990: 112.)

- Csak hajmosást és berakást kérek. Készen lehetnék-e egy óra alatt?
- *Haluaisin* vain tukanpesun ja kampauksen. *Tulisiko* se valmiiksi tunnissa? (SL: 19.)

Tässä esimerkissä ensimmäinen verbi *kérek* on indikatiivissa, mutta se on suomennettu konditionaaliin. Suomalaiset käyttävät paljon useammin konditionaalia kohteliaisuutta ilmaisevissa lauseissa. Unkarilaiset sanovat saman yleensä vakiintuneella fraasimuodolla. Toinen verbi on sekä unkarin- että suomenkielisissä esimerkeissä konditionaalissa.

- *Legyen szives megmondani*, hogy mennyi bélyeg kell a levélre Helsinkibe?
- *Voisitteko sanoa*, minkähintainen postimerkki tarvitaan Helsinkiin menevään kirjeeseen? (SL: 18.)

Unkarinkielisessä esimerkissä kysymys tarkoittaa sananmukaisesti 'olkaa hyvä ja kertokaa', mutta suomenkielinen lause on suomennettu oikeansävyisesti konditionaalissa.

Verbin *szeret* 'pitää, rakastaa' konditionaali voi merkitä myös haluamista, ja sitä käytetään usein kohteliaisuutta ilmaisevissa lauseissa.

- *Szretnék...szeretnék* most veled lenni...egészen - mondja hosszú percek után a nő. (FP: 145.)

Mies kirjoittaa naiselle 'haluaisin nyt olla kanssasi'.

- *Zsólt, beszélni szeretnék* veled.
- *Semmi akadalya, látod.* (FP: 213.)

Nainen sanoo miehelle, että haluaisi keskustella tämän kanssa. Mies ilmoittaa, ettei sille ole mitään estettä.

Fiú: Szeretnél menni hajó?
Zsúzsanna: Szivesen elmennék. (FE: 59.)

Poika kysyy haluaisiko Zsuzsanna mennä laivamatkalle. Nainen vastaa lähtevänsä mielellään.

E: Pista! Én szeretném látni minél előbb Budapestet, és szeretném megtanulni az utcai közlekedést.
P: Lehet.
E: Pista! Minä haluaisin nähdä Budapestiä mitä pikimmin ja haluaisin tutustua katuliikenteeseen.
P: Mikäs siinä. (SL: 10.)

Esimerkki on oppikirjasta. Verbimuodot on suomennettu sananmukaisesti.

5.3. Imperatiivi

Imperatiivi on huomattavasti yleisimpi unkarissa kuin suomessa. Sitä käytetään mm. suorassa käskyssä ja kehotuksessa, epäsuorassa esityksessä, kun kerrotaan käskystä tai kehotuksesta (tällöin suomen kielessä käytetään konditionaalia), kysymyksessä mitä minun (sinun jne.) pitää tehdä, sallimista ja kieltämistä tarkoittavien verbien yhteydessä sekä finaalisissa sivulauseissa. Monien käyttötakoitusten vuoksi imperatiivi taipuu kaikissa persoonissa, epämääräisessä ja määräisessä taivutuksessa. Imperatiivin tunnus on -j, mutta siinä on useita poikkeuksia. (ks. esim. Gerevich - Kopteff, Csepregi 1990.) Kuten suomen kielessä voi unkarissakin imperatiivivia käyttää kohteliaasti, jos sen yhteydessä on lieventäviä ilmauksia kuten *kér* 'pyytää' ja *legy szives* 'ole kiltti'.

- *Szedje össze magát, kérem! Igy nem lehet viselkedni!*
(FU: 212.)
- *Ryhdistäytykää, olkaa hyvä! Ei tuolla tavalla saa käyttäytyä!* (FS: 190.)

Esimerkki on kaunokirjallinen. Suomeksi käsky kuulostaa huvittavalta, koska siinä teititellään ja sanotaan lisäksi 'olkaa hyvä'. Puhuttelijana on piirilääkäri, puhuteltavana työläismies. Samantyyppistä imperatiivin käyttöä on Suomessakin paljon, mutta sen sävy on leikkisä. Tuttavaa pyydetessä tekemään jotain saa käskyn kuulostamaan hauskalta käyttämällä teitittelyä, esim. *olkaa hyvä ja tiskatkaa astiat.*

- E: *Legy szives, mondjál nehány nagy magyar festőművészt,* -
-
- E: *Ole kiltti ja mainitse* muutamia suuria unkarilaisia taidemaalareita, - - (SL: 49.)

Esimerkki on unkariksi luonteva, mutta suomeksi hyvä ystävä sanoo tuskin kaverilleen *ole kiltti ja mainitse* - -. Teksti on oppikirjasta ja se on suomennettu sananmukaisesti. Nykyään saman voisi sanoa vaikka *mainitse muutamia* - -, *voisitko mainita muutamia* - -, *haluaistko mainita muutamia* - - jne.

- I: *Kerdezzük meg Erkkít, hogy* - -
- I: *Kysykäämme Erkiltä, mikä* - - (SL: 48.)

Myös tämä esimerkki on samasta oppikirjasta. Imperatiivi on suomennettu sananmukaisesti eikä tunnu luontevalta. Suomen kielessä monikon 1. imperatiivi on muutenkin harvinainen ja sen sijaan käytetään yleensä passiivia ('kysytään Erkiltä').

- P: *Mutasad csak, Ica! Na, tessék!*
- P: *Näytähän, Ica! No, tässä se on!* (SL: 103.)

Edellisessä esimerkissä suomenkieleistä muotoa on pehmennetty *-han* liitepartikkelilla. Lause on taas oppikirjamaisen epäluonnollinen, ja paremmalta tuntuisi mm. *näytä* tai *näyttäisitkö*.

P. Jó etvagyát kívánok! Parancsoljátok! Erkki, vegyél szalamit és zöldpaprikát. Az a vékony, hegyes paprika erős, talán vegyél inkább emeből.

E: Köszönöm. Engem ne felts!

P. Hyvää ruokahalua! Olkaa hyvät! Erkki! Ota salamia ja vihreätä paprikaa. Ne ohuet suipot paprikat ovat väkeviä. Ehkä sinun olisi parempi ottaa näitä (oik. yks.).

E: Kiitos. Älä minusta huolehdi! (SL: 76.)

Esimerkistä käy ilmi, että imperatiivi on yleisempi unkarissa kuin suomessa. Kun unkarilainen käyttää imperatiivia *talán vegyél inkább* 'ota ehkä ennemmin', on se luontevampaa sanoa suomeksi konditionaalilla 'ehkä sinun olisi parempi ottaa'. *parancsoljátok* on suomennettu kekseliäästi 'olkaa hyvät', joka on tuttavallisempi sanonta kuin 'olkaa hyvä'.

5.4. *lehet, kell, szabad*

lehet 'voida, voi olla, lienee, saattaa, taitaa, mahtaa olla', *kell* 'täytyä, tarvita' ja *szabad* 'saada' verbeillä ilmaistaan usein kohteliaisuutta. Johtimella *-hat, -het* voidaan ilmaista samaa kuin *lehet*-verbillä.

- Akkor, talán meg lehet nézni a szobát? (HL: 54).

Mies etsii asuntoa ja pyytää kohteliaasti onko mahdollista huonetta mahdollista nähdä.

Verónika: Kérhetek valamit?

Fiú: Vegyék téged feleség?

Verónika: Egy holland gyógyszerért. (FE: 76.)

Unkarissa on yleistä tehdä kohtelias kysymys *-hat, -het* -johtimella.

Vonó Ignac: Kérem, ha lehet, tessék szives meg ezen tanakodni.

Makné: Niksz, fiám! (FE: 136 - 137.)

Mies sanoo 'pyydän, onko mahdollista, olkaa ystävällinen ja ajatelkaa vielä sitä'. Kuten esimerkistä huomaa, ei *lehet-*verbiä voi aina suomentaa sananmukaisesti vaan tilanteen mukaan.

Háziasszony: Segíthetek valamit?

Zsúzsanna: Nem, köszönöm szépen. (FE: 97.)

Kotiapulainen kysyy voisiko auttaa jossakin asiassa.

P: Jonapot kívánok. Sokat kellene várni egy hajvágásra? Fodrász: Csak öt hát percet. Sziveskedjének helyét foglalni.

P: Hyvää päivää. Pitäisikö tukanleikkuuta odottaa kauan?

Parturi: Vain viisi - kuusi minuuttia. Istukaa, olkaa hyvä. (SL: 19.)

Unkarinkielisessä esimerkissä käytetään *kell*-muotoa konditionaalissa, jolloin lause on kohtelias.

I: Na, *akkór szabad* egy percre a "Film, Színház, Múzsikat"?

I: No, *voisinko sitten saada* hetkeksi aikakauslehden "Film, Színház, Múzsika" ("Elokuva, teatteri ja musiikki")? (SL: 102.)

szabad on kohtelias verbimuoto, joka usein suomennetaan konditionaalilla.

5. 5. *tetszik* ja *tessék*

tetszik-verbi on unkarin kielessä kohteliaisuutta merkitsevä verbi. Sanakirjan määritelmä *tetszik*-verbille on "miellyttää jkta, olla jklle mieleen", "vaikuttaa, näkyä, tuntua, kuulostaa", haluta, tahtoa", "suvaista" (Papp - Jakab 1985: 774).

tessék on taas *tetszik* sanan imperatiivi. Sitä käytetään "ole hyvä", "anteeksi kuinka" -merkityksissä sekä kohteliaassa teitittelyssä, jolloin pääverbi on infinitiivissä, mutta rakenne on imperatiivinen (*tessék várni* "olkaa hyvä ja odottakaa"). (Gerevich - Kopteff, Csepregi 1990: 142.)

E: Udenézz, Pista! *Tetszik?*

P: Igen, de hogy legy szives mondd meg azt is, hogy ki az!

E: Katsopa, Pista! *Miellyttääkö?*

P: Kyllä, mutta ole hyvä ja sano myös, kuka hän on! (SL: 102.)

tetszik on tässä oppikirjaesimerkissä suomennettu 'miellyttääkö' puhuttaessa kauniista naisesta. Nykyään sanottaisiin ennemmin *mitä pidät, tykkäätkö* jne.

Üzletvezető: Mikor *tetszik* utazni?

Fiú: Én nem tudom. Az van sose biztos.

Üzletvezető: Ha kell pézt, *tessék* nyugodtan szólni. Tíz-tizenkétezer forintot szívesen átadok önnek. - -

Fiú: Én nem csinál semmi üzlet. Nem szabad haragud, de nekem munka olyan, hogy nem lehet.

Üzletvezető: Elnézést kérek. A viszontlátásra, uram. (FE: 50.)

Passintarkastaja kysyy pojalta 'mihin aikaan aiotte matkustaa'. Myös *tetszik*- sanaa on mahdotonta suomentaa yhdellä tavalla, vaan on aina katsottava missä yhteydessä

verbi on.

Tisztviselő: *Tessék kitölteni egy táviráti űrlapot.*
 Virkailija: *Olkaa hyvä ja täyttäkää sähkösanomakaavake.*
 (SL: 18.)

Oppikirjan esimerkissä virkailijan pyyntö on suomennettu sananmukaisesti. Tilanne ei ole mahdoton nykyäänkään virastoissa, mutta pyynnön voi sanoa myös esimerkiksi *täyttäkää tämä, kiitos* jne. Kokemuksieni mukaan ainakin vanhempia ihmisiä teititellään formaaleissa tilanteissa usein. Teitittelyyn näissä tilanteissa vaikuttaa iän lisäksi myös mm. käytös, ulkonäkö ja pukeutuminen. Unkarissa formaaleissa tilanteissa teititellään aina, aivan pieniä lapsia ehkä lukuunottamatta.

P: *Tessék. Mennyit fizetünk?*
 P: *Olkaa hyvä. Paljonko se maksaa?* (SL: 18.)

Myös tässä tilanteessa - kaupassa asioidessa - suomalaisetkin käyttävät usein fraasia *olkaa hyvä* tai *ole hyvä*. Suomalaisille jälleen ominainen piirre, jota ulkomaalaiset usein kummeksuvat, on *kiitos*-sanon käyttö *ole hyvä* -fraasein asemesta, eli kiittämiseen vastataan kiitoksella.

5. PÄÄTÄNTÖ

Stereotyyppisesti tarkasteltuna unkarin kielen ja kulttuurin voidaan sanoa olevan erittäin kohteliaan; unkarilaisethan käyttävät usein titteleitä, teitittelevät ja antavat poskisuudelmia. Suomalainen kieli ja kulttuuri ei tässä valossa ole kovinkaan kohtelias lyhyine vastauksine ja

murahduksineen. Näihän asia ei tietenkään ole. Suomen kielessä on lukemattomia keinoja osoittaa kohteliaisuutta. Suurin osa niistä ilmaistaan juuri verbien toissijaisella käytöllä. Eikä kyseessä välttämättä ole edes verbien *toissijainen* käyttö, sillä muodot ovat juurtuneet suomen kieleen, kaikki ymmärtävät ne ja niiden käyttö on yhtä arvokasta kuin "ensisijaisten" muotojenkin. Suomen kielen kohteliaisuudessa onkin hiukan paradoksaalista se, että toisaalta meillä on oma verbinmuotoihin pohjautuva järjestelmä, toisaalta vierasvaikutteinen fraasijärjestelmä. Tässä kaksijakoisuudessa on oma rikkautensa, mutta myös vaikeutensa, sillä siten suomalaisten on taiteiltava kahden eri järjestelmän välillä. En kuitenkaan väitä, että kohteliaisuuskoodien oppiminen Suomessa ja suomen kielessä olisi erityisen vaikeaa, sillä kaikissa kielissä ja kulttuureissa on omat hankaluutensa.

Unkarin ja suomen kielen kohteliaisuudet eroavat kaikilta tarkastelemiltani osin: puhuttelussa, teitittelyssä, tituloinnissa, fraaseissa ja kieliopillisissa muodoissa. Pienimmät erot lienevät - ainakin tutkielmani mukaan - puheen aloituksissa ja lopetuksissa. Sekä suomessa että unkarissa on hyvin samankaltainen itsensä ja jonkun kolmannen osapuolen esittely. Myös hyvästely on melko samanlaista; molemmissa kielissä on omat vakiintuneet fraasinsa. Puhuttelussa eroja on jo huomattavasti enemmän. Käsitykseni mukaan puhuttelun asymmetria on unkarissa huomattavasti yleisempi: asymmetriaa ilmenee mm. statukseltaan, iältään ja oppiarvoltaan erilaisten ihmisten kohtaamisissa. Toinen puhutteluun liittyvä ero on unkarin kielen runsaat slaavilaista alkuperää olevat hellittelynimet, jotka suomen kielestä puuttuvat lähes kokonaan. Unkarin kielessä on lähes jokaisella etunimellä oma hellittelymuotonsa. Myös vanhempia ja lapsia kutsutaan hyvin

usein hellästi *anyuka, lányom* jne.

Myös teitittely on yleisempää unkarissa kuin suomessa. Syynä tähän lienee jo mainitsemani historialliset seikat. Huomattavaa on, että teititellä voi unkariksi kahdella eri teitittelymuodolla *maga* ja *ön* sekä tietysti siten, että teitittely tulee ilmi verbimuodosta. Teitittely on toisaalta tulossa jälleen muotiin suomessakin. Eikä tietyissä tilanteissa, kuten formaalissa virastokäynnissä, ole teitittely koskaan Suomessa hävinnytkään, kuten myöskään monien ihmisten närkästys heitä sinuteltaessa.

Titulointi on unkarissa monimutkaisempaa ja yleisempää kuin suomessa. Herroittelu, rouvittelu sekä sedittely ja tädittely on unkarilaisen arkipäivää. Myös saavutetut tittelit tulee mainita paljon useammin kuin suomessa.

Tervehdyksissä ja hyvästelyissä on suomessa ja unkarissa omat fraasinsa, joiden kohteliaisuutta ei ole mielestäni tarpeellista yrittääkään pistää järjestykseen. Suuri ero lienee unkarinkielisellä *kezicsókolom* tervehdyksellä, jolla ei ole minkäänlaista vastinetta suomen kielessä. Tuttavallisia tervehdyksiä tuntuu olevan suomen kielessä enemmän, mutta tämä saattaa toki johtua siitä, etten ole viettänyt tarpeeksi aikaa unkarilaisten nuorten kanssa.

Suomen kielen kohteliaisuusmuotojen kirjo ja rikkaus pääsee esiin kieliopillisissa muodoissa. Kun unkarilainen käyttää suurimmaksi osaksi imperatiivia ja joitain tiettyjä verbimuotoja käskiessä ja kysyessä (*tetszik, lehet, szabad, kell*), voi suomalainen kiertää saman asian monilla eri muodoilla, varsinkin kieliopillisten muotojen toissijaisella käytöllä. Kieliopillisista muodoista konditionaali on suomen

kielessä huomattavasti yleisempi kuin unkarin kielessä.

Suomen kieltä luonnehditaan usein etäkohteliaaksi. Tämä varmaan pitääkin paikkansa, sillä suomalaiset mielellään kiertävät personoinnin esimerkiksi kieliopillisten muotojen toissijaisilla käytöllä. Unkarilaiset ovat myös mielestäni enemmän taipuvaisia etä- kuin lähikohteliaisuuteen; käyttäväthän he runsaasti erilaisia fraaseja kasvojensa säilyttämiseksi. Toisaalta unkarilaiset osoittavat tunteensa kielellisesti eri tavalla kuin suomalaiset, ja sitä voidaan pitää lähikohteliaisuutena: hellittelynimet, etunimen runsas käyttö sekä sedittely ja tädittely ovat Unkarissa arkipäivää.

AINESLÄHTEET

FU = FEJES, ENDRE 1962: Rozsdatemető. Budapest.

FS = FEJES, ENDRE 1966: Romutarha. Suomennos Olavi Metsistö. Keuruu.

FE = FEJES, ENDRE 1971: Jó estét nyár, jó estét szerelem. Vonó Ignac. Budapest.

FP = FABRI, PETER 1981: Folytatásos regény. Budapest.

FL = FABIAN, LÁSZLÓ 1978: Alig hallom a harangszót. Budapest.

HL = HUNGARO LINGUA 2. HLAVACSKA ÉDIT, HOFFMANN ISTVÁN, LACZKÓ TIBOR, MATICSÁK SÁNDOR 1993: Hungaro lingua 2. Debrecen.

NI = NYIRKOS, ISTVÁN 1965: Unkarin lukemisto sanastoineen. SKS. Helsinki.

SL = SZABO, LASZLO 1969: Käytännön unkaria. Elämää - kulttuuria - huumoria. SKST. Helsinki.

WS = WALTARI, MIKA 1961: Valtakunnan salaisuus. Porvoo.

WU= WALTARI, MIKA 1984: Az ország titka. Unkarinnos Száz Levente. Budapest.

LÄHETEET

BRAUN, FRIEDERIKE 1988: Terms of Address. Problems of patterns and usage in various languages and cultures. Contributions to the Sociology of Language 50. Berliini.

BROWN, PENELOPE - LEVINSON, STEPHEN 1978: Universals in Language Usage: Politeness Phenomena. - ESTER N. GOODY (toim.): Questions and politeness: Strategies in social Interaction. Cambridge Papers in Social Anthropology 8. Cambridge.

FILLMORE, CHARLES J. 1984: Remarks on Contrastive Pragmatics. - FISIÁK (toim.): Contrastive Linguistics, Prospects and Problems. Trends in Linguistics, Studies and Monographs 22. Berlin.

GEBER, ERIK 1993: Suomen lauseopin didaktiikkaa. - AALTO, EIJA - SUNI, MINNA (toim.): Kohdekielenä suomi - Näkökulmia

opetukseen. Korkeakoulujen kielikeskuksen selosteita 1. Jyväskylä.

GEREVICH - KOPTEFF, EVA - CSEPREGI, MARTA 1989: Unkaria suomalaisille. Loimaa.

HAKULINEN, AULI (toim.) 1989: Suomalaisen keskustelun keinoja I. Kieli 4. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki.

HAKULINEN, AULI - KARLSSON, FRED 1988: Nykysuomen lauseoppia. SKST 350. 2. painos. Jyväskylä.

JAMES, CARL 1980: Contrastive Analysis. Singapore.

JOTISCHKY, LÁSZLÓ 1995: The Simple Guide to Customs and Etiquette in Hungary. Broughton Gifford.

KIEFER, FERENC 1977: How to greet and address people in Hungarian. - Teoksessa ELERT, CLAES-CHRISTIAN - ELIASSON, STIG - FRIES, SIGURD - URELAND, STURE (toim.): Dialectology and Sociolinguistics. Essays in honor of Karl-Hampus Dahlstedt. Umeå Studies in the Humanities 12. Uumaja.

KIEFER, FERENC 1980: Greeting as language games. - Journal of Pragmatics. Vol. 4, no. 2. Amsterdam.

KLINGE, MATTI 1994: Mesimarja myytti Mannerheim. Tutkielmia ja puheenvuoroja. Keuruu.

KORHONEN, TEPPO 1996: Tervehdys ja hyvästely. Suomen Antropologinen Seura. Helsinki.

- LEECH, GEOFFREY N. 1983: Principles of Pragmatics. Lontoo.
- LEIWO, MATTI - LUUKKA, MINNA-RIITTA - NIKULA, TARJA 1992: Pragmatiikan ja retoriikan perusteita. Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen julkaisuja 8. Jyväskylä.
- LUOTO, REIMA T. A 1996: Tapakulttuuria meillä ja muualla. Tampere.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1986: Näkemiin nyt pikku Tellervo. Tervehtimisestä. - LÄNSIMÄKI, MAIJA (Toim.): Sanalla sanoen. Pakinoita suomen kielestä. Juva. Alunperin Yleisradion Kielikorva 1984.
- MUIKKU-WERNER, PIRKKO 1991: Suomalaisten ja saksalaisten tavoista käskää ja kysyä. - Finlance IX. Jyväskylä.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1990: Keskusteluntutkimus. - MÄKELÄ, KLAUS (Toim.): Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki.
- PAPP, ISTVÁN - JAKAB, LÁSZLÓ 1985: Magyar - finn szótár. Budapest.
- ROMAINE, SUZANNE 1994: Language in society. An Introduction to Sociolinguistics. Oxford.
- SADENIEMI, MATTI 1968: Teitittelyn taustaa. - Vir.
- SCOLLON, RON - SCOLLON, SUZANNE B.K 1981: Narrative, Literacy and Face in Interethnic Communication. New Jersey.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.

THOMAS, JENNY 1983: Cross-cultural Pragmatic Failure. Applied Linguistics 4. Amsterdam.

TURUNEN, ARI - PARTANEN, MARKUS 1995: Ulkokultaisen käytöksen kirja eli eurooppalaisten tapojen tarina. Vammala.

VILPPULA, MATTI 1986: kuinka kehtaat sanoo noin nätin teitun sinuks! - LÄNSIMÄKI, MAIJA (Toim.): Sanalla sanoen. Pakinoita suomen kielestä. Juva. - Alunperin Yleisradion Kielikorva 1981.

Vir. = Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.

YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku.